Frazeološke jedinice i eufemizacija u svjetlu kognitivnolingvističkih teorija

Kružić, Barbara

Master's thesis / Diplomski rad

2013

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:312134

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-28**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek

zir.nsk.hr

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet
Diplomski studij engleskog jezika i književnosti
i hrvatskog jezika i književnosti

Barbara Kružić

Frazeološke jedinice i eufemizacija u svjetlu kognitivnolingvističkih teorija

Diplomski rad

mentor: doc. dr. sc. Goran Tanacković Faletar

Osijek, 2013.

Sažetak

Rad sa stajališta kognitivne lingvistike analizira frazeme vezane uz smrt i umiranje. Na samom početku opisana je kratka teorijska pozadina funkcionalnih pristupa jeziku te je u okviru nje dan kratak opis i definicija osnovnih pojmova, konceptualne metafore i konceptualne metonimije, a ukratko je spomenut i noviji pristup proučavanju frazema koji uključuje kulturne modele. Potom je ponuđeno nekoliko različitih pogleda na proučavanje frazema. Kognitivnolingvističkom analizom frazema vezanih uz umiranje utvrđuje se koje su konceptualne metafore i metonimije prisutne u hrvatskom jeziku kada se govori o smrti. Svi su frazemi podijeljeni u nekoliko skupina prema dominantnoj konceptualnoj metafori ili metonimiji kojoj pripadaju. Konceptualna metafora UMIRANJE JE SELIDBA broji najviše frazema i time se pokazala najiskorištenijim mehanizmom prilikom tvorbe frazema vezanih za umiranje. Anketom provedenom među studentima hrvatskoga jezika uočilo se koji se frazemi najčešće koriste kada se govori o smrti, te se u istoj anketi odredilo i koji se frazemi koriste kada se o smrti govori eufemistično. Otprilike se polovica frazema koristi u svrhe eufemizacije, a također postoji podudarnost između frazema koji se najčešće koriste i frazema koji se koriste prilikom eufemiziranja smrti. Pokazalo se da se prilikom eufemizacije smrti u velikoj mjeri koriste konceptualna metafora UMIRANJE JE SELIDBA te konceptualna metafora SMRT JE SAN, dok se prilikom disfemizacije smrti u većoj mjeri koriste konceptualne metafore SMRT JE ŽIVO BIĆE i LJUDI SU ŽIVOTINJE te konceptualna metonimija.

Ključne riječi: frazem, eufemizam, konceptualna metafora, konceptualna metonimija

1 UVOD 3
1.1 Smrt kao dio kulture i pojedinca 3
1.2 Metodologija 4
2 TEORIJSKA POZADINA 5
2.1 Metafora kao temelj konceptualizacije 5
2.2 Metonimija kao temelj konceptualizacije 8
2.3 Kulturni modeli – zasebna teorija ili ne? 9
2.4 Struktura istraživanja 10
3 FRAZEOLOŠKE JEDINICE I EUFEMIZACIJA U SVJETLU KOGNITIVNOLINGVISTIČKIH TEORIJA 12
3.1 Frazeološke jedinice 12
3.2 Što se krije iza frazema? 16
3.2.1 Konceptualna metafora 16
3.2.2 Metonimija 24
3.3 Koliko se zapravo koristimo frazemima – rezultati ankete i analiza 27
4 EUFEMIZMI – O ČEMU GOVORIMO KADA GOVORIMO O SMRTI? 30
4.1 Eufemizam – istina ili laž? 30
4.2 Socijalna kontrola kao izvor eufemizama 31
4.3 Frazem – eufemizam – metafora 32
4.4 Eufemizmom protiv straha od smrti 33
4.5 Uporaba frazema u eufemizaciji 34
4.6 Disfemizmi 36
4.7 Kada eufemizam, a kada disfemizam? 36
5 ZAKLJUČAK 39
6 POPIS LITERATURE 41

1 UVOD

1.1 Smrt kao dio kulture i pojedinca

Smrt je kao pojava prisutna u svakoj kulturi od trenutka kada se ta kultura oblikovala, tj. kada su se manje zajednice ljudi okupile i započele svoj suživot. Među jednu od prvih takvih zajednica, za koje postoje određeni materijalni pokazatelji vezani uz radnje u slučaju smrti, ubrajamo *Homo sapiens neanderthalensis,* odnosno neandertalce[1] iz vremena starijeg kamenog doba. Na temelju materijalnih izvora može se utvrditi da su u neandertalaca postojale određene radnje koje su se obavljale u slučaju smrti, povezane sa začecima religije, no daleko od religije u današnjem smislu te riječi. Tu se pod religioznim smatra „svako očitovanje što prelazi potrebe materijalnog" (Karavanić 1995: 26). Duhovni se život prvih zajednica u svojim začecima „očitovao pojavom simbolike, posmrtnim ritualima, ritualnim ukopima ili pak nekim drukčijim religijskim ili magijskim obredima" (Karavanić 1995: 26). Tako je za starije kameno doba vrlo teško razlikovati religijsko od magijskoga, ali svakako u materijalnim dokazima pronalazimo prve znakove razvoja svijesti o „svijetu van ovog svijeta". No ne samo da je smrt dio svake civilizacije ili kulture nego je ona i dio svake individue. Svaka se civilizacija ili kultura na svoj način nosila i nosi s fenomenom smrti, a isto je tako i sa svakim pojedincem. Iako je svaki čovjek s njom usko povezan i stav prema njoj dijelom ga određuje, smrt je u (zapadnoj) kulturi još uvijek tabuizirana[2]. Objašnjenje zabrane korištenja određenih riječi može se potražiti i unutar teorije govornih činova Johna L. Austina (1962) i Johna Searlea (1969). Naime, prema toj teoriji ne samo da se riječima izriče štogod već se njima može i *činiti*. Dakle, riječi imaju toliku (ilokucijsku) moć da se njihovim izricanjem može i djelovati. Djelovanje riječima povezuje se pak s gore spomenutim religijskim i mističnim obredima (pa tako i onima vezanim za umiranje), u kojima se prilikom izricanja raznih molitava, mantri, kletvi i dr. podrazumijevalo da se ono što je izrečeno istovremeno i ostvaruje. To dovodi do zaključka da su se ljudi bojali izravno spominjati smrt jer su vjerovali da će ju izravnim spominjanjem izazvati, pa je stoga izravno spominjanje smrti bilo zabranjeno.

[1] Karavanić, Ivor 1995. „Začeci simbolike i religijskih obreda u prapovijesnih lovaca i skupljača". *Obnovljeni život* 50 br.1; str. 25-45

[2] Branko Kuna (2007:97) tabue definira kao riječi na koje se u nekom društvu odnosila zabrana.

1.2 Metodologija

Slijedom navedenoga, ovim radom želi se opisati način na koji se odnos prema smrti (kulture i pojedinca) prikazuje i ostvaruje u jeziku, odnosno način na koji se smrt konceptualizira. Kako je smrt fenomen koji je i u našem vremenu mistificiran i tabuiziran, najčešće se u jeziku koriste eufemizmi i frazemi kako bi se o njemu govorilo. Tako su predmet proučavanja rada eufemizmi i frazemi vezani uz smrt i umiranje. Analizi eufemizama i frazema pristupit će se s kognitivnolingvističkog stajališta, i to u svjetlu teorije konceptualne metafore i metonimije.

Rad će prije svega pokušati uspostaviti vezu između frazema i eufemizama. Pokušat će se napraviti što temeljitija analiza frazema prema dominantnim konceptualnim metaforama i metonimijama kojima pripadaju kako bi se uočilo što se krije u pozadini brojnih frazema koji se koriste u hrvatskom jeziku. Također je provedena anketa među studentima kako bi se utvrdilo koji se od početnog korpusa frazema najviše koriste. Nadalje, studenti su u anketi označili i koje bi frazeme koristili u svrhu eufemizacije.

Radom se pokušava utvrditi koji je najproduktivniji mehanizam prilikom tvorbe frazema vezanih uz umiranje te koji se frazemi najčešće koriste kada se govori o smrti i umiranju, što se prikazalo anketom provedenom na skupini studenata hrvatskoga jezika. Također, utvrđuje se i u kolikoj se mjeri i kako frazemi koriste da bi se postigao efekt eufemizacije smrti i umiranja.

Frazemi su analizirani sa stajališta kognitivne lingvistike. Do sada je napisano nekoliko radova koji su se bavili frazemima vezanim uz smrt i umiranje (usp. Opašić, Gregorović 2010), no ne postoji rad koji je na ovaj način analizirao navedenu skupinu frazema u hrvatskome jeziku. Brojna su istraživanja pokazala da se većina ljudi smrti boji, pa se to vidi i u jeziku (usp Allan i Burridge 1991[3]; Pasini 2003; Silaški 2011). Ovim istraživanjem iskristaliziralo se nekoliko stavova prema smrti, što će biti predstavljeno kasnije u radu.

[3] Referenca preuzeta iz Silaški 2011.

2 TEORIJSKA POZADINA

2.1 Metafora kao temelj konceptualizacije

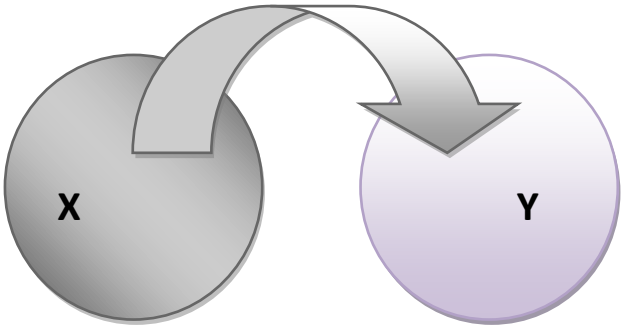
Metafora je bila dijelom književnoteorijskog proučavanja još od Aristotela i njegove *Retorike*, no interes za proučavanje metafore s lingvističkog stajališta javlja se nakon 1956. i Jakobsonova rada *Two Aspects of Language, and Two Types of Aphasic Disturbances*. Osobito zanimanje za metaforu poraslo je nakon što su George Lakoff i Mark Johnson (1980a) objavili članak *Conceptual Metaphor in Everyday Language*, a potom i knjigu *Metaphors We Live By* (1980b) koja sažima i prikazuje precizan metodološki aparat za izučavanje metafore i metonimije, te daje početne postavke za kasniji razvoj teorije konceptualne integracije (usp. Lakoff i Johnson 1980b: 140, Fauconnier 1997, Fauconnier i Turner 2002). Temeljna je postavka Lakoffa i Johnsona da metafora prožima način na koji mislimo, govorimo i djelujemo (1980a: 453). Drugim riječima, pomoću metafora konceptualiziramo svijet oko sebe, a to se onda odražava i u jeziku. Gotovo sve što je dio našega iskustva, velikim je dijelom metafora, ali mi toga nismo svjesni:

> „Our ordinary conceptual system is fundamentally metaphorical in nature. Our concepts structure what we perceive, how we get around in the world, and how we relate to other people“ (Lakoff i Johnson 1980a: 454).

S obzirom na to da je komunikacija temeljena na istom konceptualnom principu na kojemu mi djelujemo, jezik je važan izvor dokaza o prirodi tog sustava, a sam sustav pokazuje visok stupanj koherentnosti i sistematičnosti. Lakoff i Johnson to objašnjavaju na primjeru konceptualne metafore VRIJEME JE NOVAC (Lakoff i Johnson 1980a: 8-10). Neki se primjeri te metafore odnose na novac (*Uložio sam puno vremena u nju*), neki se odnose na ograničena sredstva (*Ponestaje mi vremena*), a neki na dragocjenosti (*Hvala Vam na vremenu koje ste izdvojili*). Navedeni primjeri međusobno se ne isključuju, ali isto tako ne naglašavaju sve moguće aspekte dane metafore, već samo neke. Također, otvaraju mogućnosti za stvaranje novih metaforičkih izraza.

Unutar teorije konceptualne metafore razlikujemo konceptualnu i konvencionalnu metaforu. Konceptualna se metafora može definirati kao mehanizam pomoću kojega kognitivno teže dostupne entitete konceptualiziramo preko kognitivno lakše dostupnih entiteta, odnosno, ono što nam je apstraktno konceptualiziramo pomoću konkretnoga. Tako primjerice romantičnu vezu možemo promatrati kao putovanje koje nam je konceptualno

dostupnije od same emocionalne povezanosti i reći da smo *došli do kraja puta* ili da smo *uplovili u bračnu luku*. U slučaju tih dvaju izraza uočava se konceptualna metafora LJUBAV JE PUTOVANJE (usp. Lakoff i Johnson 1980b: 45-46). Naravno, kada komuniciramo, ne služimo se konceptualnim metaforama, već koristimo konvencionalizirane izraze, kao što su ranije spomenuti primjeri. Odnos konceptualne i konvencionalne metafore odnos je shematičnog naspram specifičnog[4]. Konceptualna je metafora u tom slučaju shematična, odnosno hijerarhijski nadređena, i ona nam omogućuje pravilnu interpretaciju specifične konvencionalne metafore. Bitno je naglasiti da konceptualna metafora povezuje entitete dviju različitih domena prema principu sličnosti (engl. *is like*). Formula po kojoj se entiteti povezuju glasi *x je y*, ali preslikavanje ide samo u jednom smjeru. Domene se nazivaju *izvorna* i *ciljna*. Izvorna je domena polazna domena u metafori i ona daje sve informacije za uspostavljanje veze s ciljnom domenom. U njoj se nalaze konkretni entiteti, npr. UDALJENOST, PROSTOR, ZGRADE, ORIJENTACIJA i sl. Ciljna je domena ona koju si pokušavamo približiti; ona je apstraktna i nju si metaforičkim preslikavanjem pokušavamo objasniti. Tu su pojmovi poput LJUBAVI, ŽIVOTA, EMOCIJA i dr.

Slika 1. Prikaz konceptualne metafore X je Y

[4] Odnos shematičnog i specifičnog veže se uz taksonomijski model kategorizacije. On podrazumijeva raspored kategorija na ljestvici određenosti. Svaka kategorija može biti u odnosu na druge specifična ili shematična. Shematično se nalazi na višim razinama (kognitivno neodređeno, općenito), dok se specifično nalazi na nižim razinama (kognitivno određeno). Uz pojmove shematičnog i specifičnog postoji i temeljna razina kategorizacije na kojoj se odvija svakodnevna komunikacija. Tako kada govorimo o *namještaju* taj bi pojam bio shematičan u odnosu na *stolicu* ili *krevet*, koji su u tom odnosu specifični, no ukoliko govorimo o *barskoj stolici* ili *uredskoj stolici*, tada *stolica* postaje ono shematično, a *uredska stolica* specifično. U tom odnosu pojmovi krevet ili stolica predstavljaju temeljnu razinu kategorizacije. Na toj razini pojmovi sadržavaju najveći mogući broj relevantnih obilježja, a najmanji mogući broj redundantnih obilježja (više o tomu vidjeti u Taylor 2002, Kružć, Lovrić, Maksimović 2010).

Porijeklo pojedinih metafora Lakoff i Johnson smještaju u tjelesno iskustvo i kulturu te tako razlikuju tri vrste metafora: orijentacijske, ontološke i strukturne (usp. Lakoff i Johnson 1980a, 1980b).

Orijentacijske metafore utemeljene su na odnosu našega tijela i okoline u kojoj se nalazimo. Tako ono što je pozitivno, dobro i poželjno smještamo gore, a ono što je negativno, loše i nepoželjno smještamo dolje. Prema tome, imamo orijentacijske metafore SREĆA JE GORE (*Skakala je od sreće, Bili su na sedmom nebu*) i SMRT JE DOLJE (*biti pod zemljom*). Naravno, kako nastanak metafora ne ovisi samo o tijelu, već i o kulturi, treba imati na umu i kulture koje imaju drukčiju konceptualizaciju. Tako primjerice Aymara[5] Indijanci imaju potpuno drukčiju konceptualizaciju vremena od zapadnjačkog svijeta. Oni budućnost svrstavaju iza sebe (ono što je iza nas ne vidimo, a kako je budućnost nepoznata, i ona je smještena u prostoru iza pojedinca), a prošlost ispred sebe (prošlost je poznata, stoga se može jasno vidjeti). U tom primjeru imamo ispreplitanje konceptualnih metafora ZNANJE JE GLEDANJE i POZNATO JE ISPRED / NEPOZNATO JE IZA.

Ontološke metafore najčešće su metafore omeđenog prostora. Jedan je takav primjer metafora *izaći iz utrke,* gdje utrku percipiramo kao zatvorenu posudu. Sličan je primjer i *ne izlazi mi iz glave*, u kojoj um percipiramo kao posudu. Tu se mogu još ubrojiti i konceptualne metafore UM JE STROJ, pa netko može *zablokirati na ispitu* ili se pak može reći da nekom *nisu svi kotačići na broju*. U ontološke metafore ubraja se i metafora UM JE LOMLJIV PREDMET te se tako kolokvijalno za nekoga kaže da je *puk'o k'o sijalica*.

Najbrojnija su podvrsta metafora *strukturne metafore* kod kojih su izvorne i ciljne domene najrazvijenije i najbrojnije, a svaka konceptualna metafora ima velik broj konvencionalnih izraza. Mogu se spomenuti samo neki primjeri: RASPRAVA JE RAT (pobio sam njegove argumente), TEORIJE SU ZGRADE (*njegova teorija ima loše temelje*), LJUDI SU BILJKE (*procvjetala je*), ŽIVOT JE PUTOVANJE (*otpratiti koga na posljednji put*), BIJES JE VRUĆINA (*prekipjelo mi je*) i brojne druge o kojima će više riječi biti kasnije.

[5] Preuzeto iz: Núñez, Rafael E., Sweetser, Eve 2006. „With the Future Behind Them: Convergent Evidence From Aymara Language and Gesture in the Crosslinguistic Comparison of Spatial Construals of Time“ Cognitive Science 30 str. 401–450.

2.2 Metonimija kao temelj konceptualizacije

Lakoff i Johnson među prvima su započeli i sa sustavnijim proučavanjem metonimije. Za razliku od metafore, kod metonimije se preslikavanje odvija unutar jedne domene, a entiteti se povezuju i po principu kontinuiteta uz princip sličnosti (engl. *is*). Dakle, kod metonimije se izvor i cilj nalaze unutar iste domene te se nazivaju *aktivna zona* (active zone) i *pokretač* (vehicle)[6], a univerzalna formula glasi *x za y*. Aktivna zona dio je domene koji se aktivira prilikom konceptualizacije nekog pojma koji može imati više značenja. Primjerice, u rečenici *Čula je flautu s gornjeg kata* aktivna je zona zvuk, dok bi u rečenici *Očistila sam flautu nakon koncerta* aktivna zona bio instrument. Drugim riječima, aktivna zona zapravo je istaknuto značenje. Pokretač je pak ono što imenujemo kada želimo aktivirati neku ciljnu domenu, tj. pokretačem ukazujemo na aktivnu zonu.

Metonimija također ima tri tipa: CJELINA ZA DIO, DIO ZA CJELINU i DIO ZA DIO. CJELINA ZA DIO tip je metonimije u kojemu se dio entiteta označuje tako da ga se imenuje u cijelosti. To je preslikavanje vidljivo primjerice u imenovanju reprezentacija ekipnih sportova. Tako će svi razumjeti kada kažemo da je *Španjolska* pobijedila *Italiju* u finalu Europskog nogometnog prvenstva 2012. godine. Nije nužno naglašavati da su u pitanju bili nogometaši nacionalne reprezentacije Španjolske ili Italije. Slično je i s primjerom *Krleža je učinicima dosadan,* u kojemu imenujemo književnika, a mislimo na njegova djela.

DIO ZA CJELINU metonimijsko je preslikavanje u kojemu imenovanjem dijela entiteta zapravo želimo uputiti na cjelinu. Nitko se neće zbuniti ako kažemo da su *dvije glave pametnije od jedne,* da je za neku zemlju karakterističan *odljev mozgova* ili ako nam treba još jedan *par ruku* da bismo brže obavili neki posao, ali isto tako većina nije svjesna da upravo tim izrazima koristimo navedeni mehanizam konceptualizacije, ujedno i komunikacije.

Metonimijsko preslikavanje DIO ZA DIO odvija se tako što se uspostavlja odnos između dvaju međusobno zamjenjivih dijelova unutar jedne domene. Dobar je primjer *kalodont* koji se nedavno ponovno vratio na police trgovina. Većina će ljudi reći da *ide u trgovinu kupiti kalodont*, no mnogi koriste druge paste za zube – Zirodent, Aquafresh i slično, pa će te i kupiti. Primjer te metonimije može se pronaći i među lijekovima protiv

[6] Nazivi preuzeti iz Barcelona 2000: 31-58 i Barcelona 2003: 223-256

glavobolje. Ljudi često pitaju jedni druge: *Imaš li aspirin?*, a zapravo misle na bilo koju tabletu protiv učestale tegobe uzrokovane stresom i umorom (neofen, ibuprofen, i dr.).

Ovdje treba napomenuti da aktivna zona u metonimiji u takvim slučajevima ovisi isključivo o iskustvu pojedinca. Naime, u slučaju tableta protiv glavobolje, svaka osoba koristit će onaj naziv koji joj je najbliži i s kojim se najčešće susrela. Osoba koja je najčešće prilikom glavobolje pila neofen, svaki put će tražiti *neofen* kada ju bili glava. S druge strane, osoba koja je navikla piti aspirin protiv glavobolje, uvijek će tražiti *aspirin* od nekoga, bez obzira što u tom trenutku nije bitno hoće li dobiti aspirin, neofen ili što drugo, bitan je učinak tablete – da spriječi glavobolju.

2.3 Kulturni modeli – zasebna teorija ili ne?

U analizi frazema nekoliko autora spominje još i *kulturne modele*[7] kao strukture koje pomažu pri konceptualizaciji, odnosno formiranju i korištenju frazema (usp. Kövesces 2002, Kövesces 2005, Dobrovol'skij i Piraiinen 2005, Stanojević, Parizoska i Stanojević 2007). Kulturni modeli zapravo su ekvivalent Lakoffovih idealiziranih kognitivnih modela (usp. Lakoff 1987: 68).

Kövecses kulturne modele objašnjava kao koherentne strukture iskustva koje su zajedničke nekoj skupini ljudi (usp. Kövecses 2005: 93). Stanojević, Parizoska i Stanojević (2007: 570) još ističu kako kulturni modeli predstavljaju uređeno idealizirano znanje o nekim aspektima našega života. Oni služe kao pozadina na temelju koje se događa konceptualizacija, razumijevanje i kategoriziranje svijeta, a potom i jezičnih jedinica. Primjer kojim objašnjavaju kulturne modele jesu dani u tjednu. Tako je nemoguće shvatiti koncept *utorka* ako nismo upoznati s kulturnim modelom tjedna (usp. Lakoff 1987: 68-69). Kulturni modeli razrađuju se i specificiraju kroz konceptualne metafore, navode spomenuti autori. Kao primjer ističu konceptualnu metaforu ZNANJE JE GLEDANJE. Frazem *zamazati oči komu* (u značenju obmanuti, prevariti koga) motiviran je konvencionalnom posljedicom scenarija GLEDANJA, i to tako da se metonimijom *oka* upućuje na taj model, a *zamazati* upućuje na to da je pogled onemogućen zbog nekakve smetnje. U temelju je objektivistički kulturni model percepcije koji pretpostavlja da se gledanjem može spoznati bitak stvari.

[7] Ovaj koncept postojao je i prije samo što su ga različiti autori različito nazivali. Stanojević, Parizoska i Stanojević (2007: 575) ističu sljedeće nazove i autore: okviri (engl. *frames*; Fillmore 1985), idealizirani kognitivni modeli (*Idealized Cognitive Model;* Lakoff 1987: 68-74), i dr.

Kada nam je gledanje onemogućeno, ne možemo pravilno spoznati i bivamo obmanuti (usp. Stanojević, Parizoska i Stanojević 2007: 570-571).

Prema Stanojević, Parizoska i Stanojević (2007: 570), motivacija frazema kulturnim modelom znači da je „frazem oprimjerenje ili razrada nekog dijela kulturnog modela ili kombinacije dijelova nekoliko kulturnih modela.“ Za njih su kulturni modeli najekonomičniji način opisa motivacije frazema. Nadalje, navode da olakšavaju uočavanje univerzalija i omogućuju obrazlaganje kulturnih specifičnosti (usp. Stanojević, Parizoska i Stanojević, 2007: 574). Zanimljivo je da navedeni autori kulturne modele objašnjavaju na istom primjeru (primjer je utorak u kontekstu tjedna) na kojemu Lakoff objašnjava idealizirane kognitivne modele (Lakoff 1987: 68-74).

Može se zaključiti da se uvođenjem kulturnih modela ne donosi ništa novo, već se samo poznatim stvarima dodjeljuje novo ime. Lakoff također objašnjavanjem idealiziranih kognitivnih modela upućuje na to da se u pozadini pojedinih metafora, osim iskustva pojedinca, nalazi i kulturna pozadina. Kulturni modeli stavljaju samo veći naglasak na utjecaj kulture u stvaranju frazema, a ne utjecaj individualnog iskustva, odnosno spoznaje odnosa tijela i okoline. S obzirom ne to da je utvrđeno kako kulturni modeli ne predstavljaju zasebnu teoriju o nastanku i motivaciji frazema, u radu se o njima neće dodatno govoriti.

2.4 Struktura istraživanja

Istraživanje se sastoji od tri dijela. Prvi se dio odnosi na analizu frazema prema konceptualnim metaforama kojima pripadaju, a drugi dio čini anketa provedena među studentima hrvatskog jezika (njih 49), čiji je cilj bio ispitati koji se od stotinjak frazema odabranih za analizu u ovom radu najviše koriste. Zaseban dio čini analiza eufemizama, tj. frazema koji se koriste u eufemizaciji. Anketom je utvrđeno koji se od frazema koriste kao eufemizmi, a koji ne.

Kao izvor za pronalaženje frazema korišteni su *Frazeološki rječnik hrvatskog ili srpskog jezika* (Matešić 1982) te *Hrvatski frazeološki rječnik* (Menac i Fink Arsovski 2003). Prvo su iz svakog rječnika pojedinačno odabrani svi frazemi koji su povezani s fenomenom umiranja. Nakon toga, frazemi iz oba rječnika uspoređeni su i sastavljen je popis od 230 frazeoloških jedinica vezanih uz smrt i umiranje. Kako bi bilo lakše snaći se u tako velikoj skupi frazema, korišten je rad *Smrt u hrvatskoj frazeologiji* kao, moglo bi se reći, pomoćni

alat (Opašić i Gregorović: 2010). Autorice su u tom radu frazeme vezane uz smrt i umiranje razvrstale u četiri velike skupine[8]:

1) frazemi povezani sa značenjem „blizu smrti“
2) frazemi okupljeni oko koncepta „način i razlog smrti“
3) frazemi sa značenjem „umrijeti, preminuti, biti mrtav“ i
4) frazemi značenjem povezani s trenucima i događajima nakon smrti.

Frazemi su potom razvrstani u četiri skupine i njihove brojne podskupine, nakon čega je odabrano 111 frazema iz prve, treće i četvrte skupine u cijelosti, te manjim dijelom iz druge skupine (samo podskupina 2.1. koja uključuje frazeme vezane za umiranje prirodnom smrću). Takav je odabir frazema uslijedio zbog prostorne ograničenosti rada. Isključeni su frazemi čije se značenje odnosi na uzrokovanje vlastite smrti samoubojstvom te uzrokovanje vlastite ili tuđe smrti žrtvovanjem, ubojstvom ili sličnim djelovanjem.

Time je sastavljen popis od 111 frazema koji se analiziraju u radu. Nakon toga sastavljena je anketa (Prilog 1). U anketi je sudjelovalo 49 studenata i studentica hrvatskoga jezika. Studenti su trebali pored svakog frazema zaokružiti broj od jedan do pet koji odražava njihovu procjenu, a odnosi se na poznavanje i uporabu danih frazema (1 – nikada nisam čuo/čula taj izraz; 2 – izraz mi nije potpuno nepoznat; 3 – izraz mi je poznat, ali ga ne koristim; 4 – izraz mi je poznat i ponekad ga koristim; 5 – izraz mi je poznat i često ga koristim). Studenti su također trebali odrediti je li pojedini frazem ujedno i eufemizam tako što su u stupac pored frazema upisivali plus (+) ako je za njih taj frazem eufemizam ili minus (-) ako taj frazem ne bi upotrijebili u svrhu eufemiziranja smrti.

[8] Svaka se od ove četiri grupe grana na još nekoliko manjih grupa te autorice detaljno razvrstavaju frazeme po danim grupama. No, potrebno je napomenuti da uz takvu analizu, samo po semantičkim poljima, ostaje veliki dio frazema koji se ne mogu svrstati niti u jednu od grupa koje su autorice navele. Jedan od zadataka ovoga rada je pronaći način da se izbjegne grupa „ostali frazemi“ u koju idu svi oni izrazi koji se ne uklapaju niti u jednu drugu grupu.

3 FRAZEOLOŠKE JEDINICE I EUFEMIZACIJA U SVJETLU KOGNITIVNOLINGVISTIČKIH TEORIJA

3.1 Frazeološke jedinice

Frazeologiju možemo definirati kao jezikoslovnu disciplinu koja proučava frazeme, „ustaljene izraze čvrste strukture“ (Kovačević, 2012: 3). U drugoj se polovici 20. stoljeća razvila u samostalnu disciplinu, a službene temelje nalazimo joj u radu Viktora Vladimiroviča Vinogradova, napose u knjizi *Osnovni tipovi frazeoloških jedinica u ruskom jeziku*[9] (1947). Frazeološki inventar nekog jezika čini „ukupnost frazema [tog] jezika, raspoređenih prema različitim kriterijima, a samim tim i pojedinih pisaca koji pripadaju odgovarajućem krugu“ (Kovačević 2012: 3). Kao relativno mlada znanost, frazeologija još uvijek nije ujedinjena oko jedinstvene definicije svog predmeta proučavanja – frazema. No to može biti i znakom višeslojnosti promatranoga problema (usp. Kovačević 2012: 5). Različitim definicijama jezikoslovci daju naglasak na različite aspekte frazema i frazeologije. Ovdje će biti navedeno svega nekoliko definicija relevantnih za ovaj rad, a koje su zapravo manji dio različitih pogleda na frazeme.

Za Josipa Matešića frazemi su „jedinice jezika značenjskoga karaktera koji se kao cjelina reproduciraju u govornom aktu, raspolažući pri tome najmanje dvjema punoznačnim (autosemantičkim) riječima, od kojih barem jedna upućuje na semantičku pretvorbu, jedinice koje, zbog sposobnosti uklapanja u kontekst, poput svake druge riječi, mogu vršiti sintaktičku funkciju u rečenici“ (1982: VI). Odlike frazema prema njemu su čvrsta veza među sastavnicama, ustaljena duga upotreba, neraščlanjivost, idiomatičnost te uklapanje u kontekst.

Antica Menac i Željka Fink Arsovski frazeme definiraju kao „ustaljene sveze riječi koje se upotrebljavaju u gotovu obliku, a ne stvaraju se u tijeku govornoga procesa, i kod kojih je bar jedna sastavnica promijenila značenje, tako da značenje frazema ne odgovara zbroju značenja njegovih sastavnica“ (2004: 6). Također ističu i njihovu ekspresivnost, konotativnost i slikovitost. Za njih frazemi mogu biti sveze riječi (barem dvije sastavnice su

[9] Prema Kovačević 2012: 3, ovdje u literaturi navedeno izdanje iz 1977. godine

samostalne i naglašene riječi - *zlatni rudnik*), fonetske riječi (samo jedna sastavnica je samostalna i naglašena - *iza rešetaka*), ili rečenice.

Slično objašnjenje frazema daje i Robert Lawrence Trask u priručniku *Temeljni lingvistički pojmovi*: „[Frazem je] Izraz čije se značenje ne može izvesti iz značenja njegovih sastavnica. Čak i kada su poznata značenja svih riječi u skupini ne može se pogoditi frazemsko značenje cijelog izraza, već se mora navesti posebno“ (2005: 91). Trask naglašava da su mnogi frazemi „duboko usađeni u tradiciji izvornih govornika koji i ne primjećuju kad upotrebljavaju kakav frazem“ (2005: 91).

Menac (2007: 9) daje nešto izmijenjenu definiciju iz 2004. godine, no temeljna je misao zadržana: „U frazeološkim svezama dolazi do promjene odnosno gubitka značenja svih ili nekih sastavnica (bar jedne od njih) pa značenje cijele sveze ne proistječe iz značenja pojedinih sastavnica. Takve se sveze rabe kao gotove, cjelovite jedinice, tako da ne nastaju u govornom procesu, nego su govorniku unaprijed poznate, na neki način zadane: on ne bira sastavnice, nego gotove sveze.“ Nadalje, Menac ističe da je struktura frazema veoma čvrsta, te da sastavnice frazema ne osjećamo kao riječi slobodnog značenja (usp. Menac 2007: 11). Ističe i različite stilove u kojima se frazemi mogu koristiti, napose neutralni, razgovorni, vulgarni te njegovu podvrstu grubo vulgarni stil. U analizi u ovom radu nije stavljen naglasak na razlikovanje prema stilu, već su obuhvaćena sva tri, premda bi se okvirna podjela mogla napraviti. U tom slučaju ona bi bila subjektivna (autorica ovog rada izrazila bi svoje mišljenje o pripadnosti pojedinog frazema jednoj od tih skupa, tako da će se rad suzdržati od takve razdiobe). Pripadnost stilu mogla se provjeriti anketom, no kako razlikovanje frazema po stilovima nije tema ovoga rada, analiza frazema po stilovima ostavljena je za neku drugu priliku.

Neprozirnost značenja frazema u odnosu na strukturu prikazuje i Igor Mel'čuk u svom radu:

> „Phrasemes in language and phraseology in linguistics“ pišući definiciju: „An idiom is a multilexemic expression E whose meaning cannot be deducted by the general rules of the language in question from the meanings of the constituent lexemes of E, their semantically loaded morphological characteristics (if any) and their syntactic configuration“ (2006: 1).

Iako je jedna od karakteristika frazema činjenica da su to nepromjenjive jedinice (uvijek su u jednom zadanom, gotovom obliku i takve se koriste), s čime se slažu autori svih navedenih definicija, ipak nije tako. Na svijetlo dana tu činjenicu iznosi Antica Menac

govoreći o varijacijama frazema (usp. Menac 2007: 71, Omazić 2005), odnosno modifikacijama. Kod nas se o njima tek u novije vrijeme piše (usp. Parizoska 2005, Menac 2007, Pavić Pintarić 2009, Kovačević 2012, itd.). Rad se neće baviti modifikacijama, no mogu se spomenuti tipovi variranja oblika frazema koje ističe Antica Menac (2007: 71), iz razloga što su prilikom sastavljanja korpusa za potrebe rada uočene i varijacije pojedinih frazema:

1) jedan se element zamjenjuje sinonimom – *do zadnje (posljednje) kapi krvi*
2) zamjena elemenata koju nisu u međusobnom sinonimnom podnosu – *stari mačak (lisac)*
3) zamjena drugom vrstom riječi – *spavati kao top (zaklan)*
4) leksičko-kvantitativno variranje – izostavljanje sastavnica mijenja opseg frazema – *pjevati <uvijek> istu pjesmu*

U ovom radu, prilikom odabira frazema u nekim se slučajevima javljaju i varijante frazema (*spavati/snivati vječni san*), ali i zasebni frazemi za koje bi se moglo reći da su zapravo varijante istoga frazema (primjerice *snivati ledeni san* i *snivati vječni san*). S obzirom da je građa preuzeta iz frazeoloških rječnika, zadržano je zatečeno stanje radi dosljednosti.

Premda svaka od navedenih definicija daje drukčiji pristup frazemima, autori se slažu u nekoliko stvari: a) frazemi se sastoje od dvije ili više riječi, od kojih je barem jedna punoznačna; b) njihovo značenje ne može se odrediti iz sastava riječi koji ih čine; c) ne nastaju u govornom procesu već se koriste kao gotove jedinice. Potrebno je naglasiti da postoje i drukčije definicije koje ovdje nisu spomenute, ali se time ne želi implicirati njihova manja vrijednost, već samo to da je u radu prihvaćen prethodno opisani pristup frazemima.

Iako polazna definicija frazema pripada ponešto tradicionalnijem razmatranju tog jezičnog fenomena, korištena je samo kao početna pomoć pri odabiru onih jezičnih jedinica koje će ući u analizu. Već je napomenuto da se rad bavi semantičkim područjem smrti i umiranja te svi frazemi koji se u njemu analiziraju obuhvaćaju značenja [umrijeti], [biti mrtav], [biti na samrti], [pokopati koga][10]. Frazemi su analizirani, kao što je već napomenuto, sa stajališta kognitivne lingvistike, odnosno uz pomoć koncepata metafore i metonimije. Rad je pokušao skupirati frazeme prema konceptualnim metaforama i metonimijama koje se kriju u njihovoj pozadini, te tako dobiti odgovor na pitanje kako konceptualiziramo smrt i umiranje i kako se to očituje u jeziku.

[10] Detaljniji opis naveden je u podnaslovu 2.2 Metodologija istraživanja

Život i smrt dva su toliko sveobuhvatna fenomena da ih se ne može svrstati u samo jednu konceptualnu metaforu ili metonimiju koja bi omogućila njihovo poimanje u potpunosti (usp. Lakoff i Turner 1989). Konceptualna metafora vezana za smrt i umiranje nije posve neistražena tema. Silaški (2011) ističe četiri konceptualne metafore vezane za smrt: SMRT JE GUBITAK, SMRT JE PUTOVANJE (SMRT JE ODLAZAK), SMRT JE KRAJ i SMRT JE SAN, te uz to ističe još i personifikaciju smrti kao poseban oblik spoznaje tog fenomena. Za nju su te metafore zapravo eufemističko sredstvo kojim se ljudi bore protiv tabua utemeljenih na strahu, a upravo je takav tabu i smrt, o čemu je bilo riječi ranije (usp. Silaški 2011: 101). Nešto ranije proučavanjem metafora vezanih za smrt bavili su se Lakoff i Turner (1989), koji su opisali smrt kroz devet konceptualnih metafora: SMRT JE GUBITAK, SMRT JE ODLAZAK, SMRT JE SAN, SMRT JE NOĆ, SMRT JE ZIMA, SMRT JE TIŠINA, SMRT JE OSOBA, SMRT JE KRAJNJE ODREDIŠTE i SMRT JE OSLOBOĐENJE. Tematiku smrti obrađuju i Allan i Burrage (1991)[11], koji smrt svrstavaju u četiri semantička područja: smrt kao gubitak, smrt kao briga o duši, smrt kao putovanje i smrt kao početak novoga života.

Imajući u vidu spoznaje do kojih su došli spomenuti autori, u ovom se radu pokušalo uočiti kroz koje se metafore u hrvatskom jeziku razmišlja o smrti. Naravno, neke se od navedenih metafora ponavljaju, ali pojedine metafore u hrvatskom jeziku nisu uočene, dok su uočene neke druge metafore koje navedeni autori nisu spomenuli u svojim radovima.

[11] Citirano iz Silaški, 2011: 105.

3.2 Što se krije iza frazema?

U poglavljima koja slijede frazemi su razvrstani prema dominantnom konceptualnom mehanizmu. U mnogima od njih isprepliće se više metafora i metonimija, što će u analizi pojedinih frazema biti i naglašeno.

3.2.1 Konceptualna metafora

3.2.1.1 UMIRANJE JE SELIDBA

U tablici se može vidjeti da konceptualna metafora UMIRANJE JE SELIDBA broji ponajviše primjera, njih čak 28, a njezin se razvoj može povezati s kršćanskim vjerovanjem u život poslije ovoga. No treba napomenuti da nije sve samo jedna konceptualna metafora, već je metafora UMIRANJE JE SELIDBA poput makrometafore koja se grana na specifičnije podmetafore, ali su primjeri zbog veće preglednosti u tablici stavljeni svi zajedno (Prilog 2). Metafora UMIRANJE JE SELIDBA ostvaruje se u primjerima *promijeniti svijet* i *otići zauvijek*. Unutar tog koncepta selidbe život se poima kao polazište, odnosno stara adresa s koje se seli, a smrt se (ili novi život) poima kao nova adresa na koju se seli. Tako se uočavaju konceptualne metafore ŽIVOT JE POLAZIŠTE (*napustiti ovaj svijet, biti na odlasku*) i SMRT / NOVI ŽIVOT JE ODREDIŠTE (CILJNA LOKACIJA) (*otići u vječni dom, otići u vječni mir, otići na drugi svijet, otići na onaj svijet (poći), preseliti se na onaj svijet, preseliti se u vječnost, otići među zvijezde, otići preko rijeke, na pragu smrti, biti na pragu vječnosti*). Potrebno je posebno istaknuti frazem *otići preko rijeke*, čiji se nastanak može povezati s grčkom mitologijom u kojoj lađar Haron prevozi mrtve preko rijeke Stiks u podzemni svijet. Taj se motiv rijeke pojavljuje i u Danteovoj *Božanstvenoj komediji*, ali i u drugim djelima s tematikom grčke mitologije.

Nadalje, u okviru konceptualizacije smrti kao selidbe nalazi se i konceptualna metafora ŽIVOT JE SUPUTNIK koja se u frazemima očituje na način da se pojedinac oprašta s dragom osobom koju više neće vidjeti. Ta je metafora vidljiva u frazemima *rastajati se s dušom, opraštati / oprostiti se sa životom, rastajati se sa životom, oprostiti se s ovim svijetom, rastati se s ovim svijetom*. Konceptualizacija života kao osobe nije česta, nije pronađena u literaturi (Kövecses 2000, Kövecses 2005, Lakoff 1987, Lakoff i Johnson

1980a, i dr.). Moglo bi se pretpostaviti da je to stoga što se ta metafora veže posebno za slučaj kada se osoba nalazi na samrti (sa sigurnošću to možemo tvrditi samo za hrvatski jezik, jer analiza nije uključivala druge jezike). Uz rastanak s dosadašnjim suputnikom te kršćansko vjerovanje u život nakon ovoga veže se posebna skupina frazema koja ulazi u konceptualnu metaforu SMRT JE ODREDIŠTE, ali uz dodatni koncept *susreta* na odredištu. Taj susret uključuje ili pretke (one koji su se prije „odselili na novu lokaciju“) ili Boga sa svecima (koji pojedinca dočekuju na odredištu): *otići (preseliti se, biti primljen) u Abrahamovo krilo, Bog je uzeo koga [k sebi], ići (otići) Bogu na istinu, ići (otići) Bogu na račun, Gospod je koga pozvao k sebi, pridružiti se precima, otići sv. Petru na obračun*. Primjeri *Bog je uzeo koga [k sebi], Gospod je koga pozvao k sebi* podrazumijevaju da Bog toliko cijeni čovjeka da ga poziva da mu se pridruži u „vječnoj slavi“. Ukoliko se promotri frazem *otići (preseliti se, biti primljen) u Abrahamovo krilo,* može se uočiti i prisutnost koncepta zaštite i sigurnosti unutar leksema *krilo,* ali i skupine leksema *biti primljen,* što upućuje na vjerovanje da se nakon smrti odlazi na neko bolje mjesto. No nekoliko frazema upozorava da ipak i za vrijeme ovoga života treba paziti što radimo jer Bog može nagraditi za dobro ili kazniti za zlo kad se sve „zbroji i oduzme“ (usporedi frazeme *ići (otići) Bogu na istinu, ići (otići) Bogu na račun,otići sv. Petru na obračun*).

U okviru konceptualizacije smrti kao selidbe u kršćanskom kontekstu javlja se i izjednačavanje smrti s novim životom. Dakle, umiranjem se započinje život na novom mjestu, a kako je jedina slika o životu ona koju pojedinac ima preko ovog života, ta se slika preslikava i na život nakon smrti. Ono što je bilo dobro i poželjno u ovom životu, smatra se dobrim i poželjnim i u onom drugom. U tom se kontekstu javljaju frazemi *otići na vječna lovišta* i *orati nebeske njive*. Drugim riječima, ono što je poznato preslikava se iz izvorne domene na nepoznato u ciljnoj domeni. Pri tom se novi život idealizira radi utjehe (da bi bilo lakše suočiti se sa smrti). Za ovo podneblje poljoprivreda je karakteristična djelatnost, i otuda idealiziranje seoskog života, a slično je i s domenom lova. Ne samo da je prisutan na ovim prostorima, već je lov kao ljudska djelatnost prisutan najvjerojatnije od samih početaka čovjekova postojanja, te je još dublje usađen u ljudsku svijest. Ovdje treba spomenuti Annette Sabban koja je u radu „Culture-boundness and problems of cross-cultural phraseology“ istaknula da su upravo seoski život i šumarstvo najčešća porijekla frazema.

3.2.1.2 SMRT JE SAN

Usporedba smrti sa spavanjem zapravo je vrlo logična. Kada se bolje promotri preminuli, fizički izgled tijela upućuje na spavanje, otuda i metafora SMRT JE SAN. Položaj tijela je ležeći, oči su zatvorene, osoba ne čuje niti doživljava bilo što oko sebe. Ta metafora može se pronaći i u drugim jezicima, pa tako Lakoff i Turner navode Williama Shakespearea, Emily Dickenson, čak i Aristofana (usp. Lakoff i Turner 1989), a nemoguće je ne sjetiti se i Matoševe *Utjehe kose*. Iz samo nekoliko primjera vidljivo je da je ta metafora duboko ukorijenjena u našu kulturu, spoznaju i jezik (ne nužno tim redosljedom), a anketa potvrđuje da se u svakodnevnoj komunikaciji često koristi - četiri od deset primjera nalaze se među najčešće korištenim frazemima (vidi Prilog 3): *biti na (smrtnoj) samrtnoj postelji*, *ispratiti koga na posljednji počinak*, *spavati s anđelima*, *otići na vječni počinak*. Ostale članove te kategorije čine *usnuti blago u Gospodinu, snivati ledeni san, snivati vječni san, zaspati vječnim snom, sklopiti oči, obući drvenu pidžamu*. Ta je metafora samo jedan u nizu dokaza, a kasnije će se istaknuti i drugi, da se apstraktna spoznaja temelji na neposrednom i svakodnevnom iskustvu.

Većina frazema koji se ubrajaju u tu metaforu prikazuju umiranje kao miran događaj, jednostavan prelazak iz jednog stanja u drugo. Moguća je iznimka frazem *snivati ledeni san,* koji ima negativan prizvuk u sebi, ali je povezan s iskustvenom činjenicom da temperatura tijela opada kada osoba umre (*algor mortis*). Druga je iznimka *obući drvenu pidžamu,* koja ima prizvuk ironije u sebi, jer zapravo je pidžama lijes u koji se stavlja pokojnik. Kod tog frazema može se uočiti ispreplitanje s metonimijom REZULTAT ZA UZROK, no ona nije u jednakoj mjeri u navedenom frazemu konceptualno istaknuta kao metafora SMRT JE SAN. O metonimiji REZULTAT ZA UZROK više će riječi biti kasnije.

3.2.1.3 ŽIVOT JE TEKUĆINA / SMRT JE GUBITAK TEKUĆINE

S obzirom da je spoznaja kroz tjelesno iskustvo vrlo bliska (čak postoji i izreka da se najbolje uči ako se nešto *iskusi na vlastitoj koži*) (Barcelona i Valenzuela 2011:19), nije neobično da se na samo tijelo gleda kao na spremnik. Za neke je lingviste tijelo spremnik ponajprije za emocije (usp. Kövecses 2000: 170, Kövecses 2005: 120), no Lakoff i Turner (1989) uočili su da se na život može gledati i kao na tekućinu, te je u tom slučaju tijelo spremnik u kojemu je sadržan život, odnosno tekućina. U slučaju smrti, tekućina istječe iz

spremnika. Zanimljivo je primijetiti da većina frazema iz ove skupine (*došla komu duša pod grlo, došla komu duša u nos, dršće komu duša na jeziku, duša je komu u nosu, nositi dušu u nosu, stoji komu duša u grlu, lebdi komu smrt na usnama, biti na izdisaju*) označava vrijeme prije same smrti. To vrijeme može biti kratkotrajno, ali i dugotrajno. Situacija u kojoj netko dugo boluje od teške bolesti lako se može vizualizirati kao posuda koja je puna tekućine, ali se ta tekućina još uvijek ne prelijeva. Kao da je netko posudu prepunio i tekućina će se izliti, ili kao da je tekućina uzavrela i tek što ne ispari iz posude. Onog trenutka kada se tekućina prelije, osoba umire. To dovodi do druge skupine primjera, nešto malobrojnije, (*ispustiti posljednji dah, ispustiti duh, ispustiti dušu)* koja približava trenutak umiranja ili, metaforički, trenutak kada se tekućina izlijeva iz spremnika, odnosno kada počinje isparavati.

3.2.1.4 ŽIVOT JE PUTOVANJE

Zanimljivo je primijetiti da Lakoff i Johnson (1980b) nisu spomenuli tu metaforu iako su spomenuli konceptualiziranje ljubavi kroz putovanje. No kasnije se o njoj pisalo puno više, jer je ipak riječ o jednom od najčešćih načina konceptualiziranja života (usp. Lakoff 1987, Lakoff i Turner 1989, Kövecses 2005). Život, shvaćen kao putovanje, ima svoj početak, putanju i kraj. No u jeziku je ta metafora puno razvedenija: na putovanju osoba može imati i *smjer* kojim se kreće, te tako može ići naprijed ili natrag, može *zastraniti*, a svatko ima i neki *cilj* u životu koji želi postići (usp. Lakoff 1987: 275)[12]. S obzirom da se u ovom radu govori o smrti, osobito je zanimljiv kraj putovanja. Gledano kroz metaforu ŽIVOT JE PUTOVANJE, smrt je konačno odredište, posljednja stanica puta. Promotrimo li primjere, možemo uočiti da se frazemi *odbrojen je komu korak, otpratiti koga na posljednji put, posljednji put* mogu uklopiti u koncept putovanja. S druge strane, razlikuju se primjeri *biti pri kraju, blizu je komu kraj* koji upućuju da se unutar metafore ŽIVOT JE PUTOVANJE kao nadopuna javlja i podmetafora UMIRANJE JE KRAJ PUTOVANJA.

[12] Lakoff uspoređuje doživljaj života kroz putovanje na temelju tjelesnog iskustva koje proživljvamo tijekom putovanja: „Every time we move anywhere there is a place we start from, a place we wind up at, a sequence of contiguous locations connecting the starting and ending points, and a direction“ (Lakoff 1987: 275)

3.2.1.5 Povezivanje smrti s konceptom vremena – ŽIVOT JE DAN i VRIJEME JE OGRANIČENO MATERIJALNO SREDSTVO

U hrvatskom se jeziku povezivanje smrti s konceptom vremena ostvaruje kroz dvije konceptualne metafore: ŽIVOT JE DAN i VRIJEME JE OGRANIČENO MATERIJALNO SREDSTVO. Prvu metaforu spominju i Lakoff i Turner (1989) te život opisuju kao dan od 24 sata. Jutro je u tom slučaju djećaštvo, podne je mladost, zrelo doba odvija se u poslijepodnevnim satima. Lakoff i Turner trenutak smrti prepoznaju kao zalazak sunca (u našem jeziku imamo frazem *zašlo je sunce komu* u kojemu se ta metafora isprepliće s metaforom SMRT JE DOLJE), a smrt je noć. U hrvatskom se jeziku ta metafora ostvaruje nešto drukčije, osim u gore navedenom primjeru. Konceptualno je istaknut posljednji sat dana: *kucnuo je posljednji čas, kuca komu zadnja ura, dolazi komu (zadnji) smrtni čas, (zadnja) komu otkucava*. Dakle, konceptualna metafora ostaje ista, samo je njezina konvencionalizacija promijenjena. Spomenuta je konceptualizacija života kao dana od 24 sata i tu je potrebno uočiti interakciju metafore s metonimijom DIO ZA CJELINU. Naime, u slučaju spomenute metafore javlja se i kompresija vremena, tako što se veći vremenski raspon prikazuje kroz manji odsječak vremena, odnosno, u ovom konkretnom slučaju čitav se životni vijek prikazuje kroz jedan dan. O fenomenu kompresije više su pisali Giles Fauconnier i Mark Turner (2002: 89-107) objašnjavajući kompresiju vremena na primjeru evolucije dinosaura u pticu kroz jedan životni vijek dinosaura. Na taj su način pokušali prikazati kako funkcionira konceptualna integracija[13] u kojoj se ostvaruje povezivanje dinosaura i ptice u svega nekoliko grafičkih odsječaka (pri čemu je u svakom odsječku dinosaur sve više nalik ptici). Pri tom stavljaju naglasak da pojedinac koji promatra prikaz ni u kom slučaju ne podrazumijeva da je dinosaur tijekom svog života evoluirao u pticu, već je svjestan da je to samo kompresija vremena koja pomaže da bi se shvatila globalna slika – evolucija koja je trajala nekoliko tisuća ili milijuna godina. Pri tom je pojedinac svjestan uzročno-posljedičnih veza (genetička evolucija), analogije (prikazani dinosaur jednak je svakom drugom, ponovno odnos DIO ZA CJELINU) te disanalogije (razlike između pojedinih generacija u fenotipu dinosaura) prikazane u spomenutom odnosu (usp. Fauconnier i Turner 2002: 93).

[13] O teoriji konceptualne integracije ponajviše su pisali Giles Fauconnier i Mark Turner (1999, 2002), ali prije toga koncept nastanka novih metafora spominjali su i Lakoff i Johnson u knjizi *Metaphors We Live By* (1980b). Teorija konceptualne integracije objašnjava nastanak novih metafora, između ostalog, kroz višedomenski pristup kod kojega ujedinjenjem ulaznih prostora u projekcijskom nastaje novi scenarij (usp. Fauconnier, Turner 2002, Belaj, Tanacković Faletar 2006, Matovac, Tanacković Faletar 2009)

Druga spomenuta metafora je VRIJEME JE OGRANIČENO MATERIJALNO SREDSTVO u kojoj je konceptualno istaknut leksem *dan* kao vremenski odsječak i metonimija DIO ZA CJELINU (jedan dan predstavlja život, što je objašnjeno u prethodnom odlomku) u frazemima *brojiti posljednje **dane**, izbrojeni (odbrojeni) su čiji **dani***, što će reći da se naš život sastoji od određenog i konačnog broja jedinica (dana), te kada potrošimo sve dane, životu je kraj (usp. Lakoff i Johnson 1980a: 457).

3.2.1.6 ŽIVOT JE DRAGOCJENI PREDMET

Prema istraživanju koje je Kövecses (2005) napravio o poimanju života, jedna od najčešće korištenih konceptualnih metafora među građanima SAD-a upravo je ova[14]. Oni smatraju život jednim od najdragocjenijih predmeta koje posjeduju, vjeruju da se mora čuvati i njegovati te da drugi često podcjenjuju njegovu stvarnu vrijednost. Ono što je zanimljivo jest da se i na ovim prostorima život poima kao dragocjenost, premda se na anketiranom uzorku to nije pokazalo u tako velikoj mjeri kao kod Amerikanaca. Kada čovjek umre, svoje najveće dobro (duh ili dušu) daje Bogu ili predaje u ruke Gospodinu[15]. Kako je kršćanstvo duboko ukorijenjeno u našoj kulturi (kako hrvatskoj tako i američkoj), logično je da je Bog, kao Stvoritelj i vrhovno biće, jedini dostojan primiti najveću dragocjenost svakog čovjeka, a on ju Njemu daje / predaje, odnosno poklanja kao znak predanja i vjere.

Zanimljivo je u ovoj skupini istaknuti frazem *ispade komu duša*, koji odudara od ostalih po tome što u sebi nosi prizvuk nespretnosti. Dušu, koja se percipira kao nešto vrlo osjetljivo, osoba slučajno i nespretno ispušta iz ruku, a posljedica toga je smrt. Ovdje se uočava i konceptualna metonimija UZROK ZA REZULTAT.

3.2.1.7 SMRT JE DOLJE

Za razliku od svih do sada navedenih ontoloških metafora, ovo je jedna orijentacijska metafora (usp. Lakoff i Johnson 1980a: 462), a može se ubrojiti u konceptualno širu metaforu SMRT JE DOLJE. Iako proizlazi iz temeljnih prostornih odnosa, i ona ovisi o kulturi

[14] Kövecses (2005: 84) je usporedio konceptualne metafore poimanja života u Ametikanaca i Mađara. Ispostavilo se da Amerikanci život ponajprije shvaćaju kao dragocjeni predmet koji treba čuvati i brinuti se o njemu, dok Mađari život shvaćaju kao borbu i dokazivanje. Posljedica je to velikih povijesnih previranja koja su se događala na i oko teritorija Mađarske (napadi Turaka, a kasnije ulazak u Austro-ugarsku Monarhiju u kojoj su se konstantno morali boriti za jednakost s Austrijom).

[15] U frazemima *dati Bogu dušu, predati duh u ruke Gospodinu, predati dušu*

(Lakoff i Johnson 1980a: 462), ali i o iskustvu, kako kulture, tako i pojedinca (Lakoff i Johnson 1980b: 15-21). Tako primjerice mi, u zapadnjačkoj kulturi, ono što je loše smještamo dolje, pa tako i smrt koja u nama izaziva tugu i neugodne osjećaje (usp. Lakoff i Johnson 1980a: 462). Naravno, ovdje se ne može izostaviti niti činjenicu tradicionalnog pokapanja pokojnika. Zbog toga postoje izrazi ***pasti*** *u grob,* ***sići*** *u grob, gledati kako trava raste* ***odozdo***, koji svi upućuju na smještaj „dolje u prostoru". Taj se odnos može usporediti s Langackerovim odnosima trajektora i orjentira (Langacker 1987: 217). Kao trajektor, odnosno ono što je konceptualno istaknuto, prisutan je upravo taj prostorni odnos u konvencionalnim metaforama, a verbaliziran je glagolima *pasti, sići*, te prilogom *odozdo*.

3.2.1.8 SMRT JE ŽIVO BIĆE

Jedan od primjera personifikacije smrti poznati je prikaz kostura u crnoj kukuljici s kosom u rukama, poznatiji kao *Grim Reaper*. Fauconnier i Turner koriste taj prikaz kako bi objasnili kompleksnost odnosa metafore i metonimije te funkcioniranje teorije konceptualne integracije s više ulaznih prostora[16] (usp. Fauconnier i Turner 2002: 291). Prostor žetve i žeteoca koji žanje proizlazi iz konteksta masovnih smrti uzrokovanih kugom i drugim bolestima te vremenskim nepogodama i ratovima. Smrt je prikazana kao žetelac koji kosi, a ljudi su vlati trave ili pšenice koje masovno padaju kada kosa prijeđe preko njih. Kod konceptualne metafore SMRT JE OSOBA istaknuta je aktivna uloga smrti i pasivnost osobe koja umire, za razliku od, primjerice, konceptualnih metafora SMRT JE SAN ili SMRT JE SELIDBA, no o tome će biti više riječi kasnije u radu. U hrvatskom jeziku ne postoji za taj prikaz naziv kao u engleskom, već ju se jednostavno naziva Smrt. U literaturi nije navedena konceptualna metafora SMRT JE ŽIVO BIĆE, već se govori o personifikaciji smrti (usp. Silaški 2011, Lakoff i Turner 1989) ili se spominje metafora SMRT JE SUPARNIK (Lakoff i Turner 1989), u kojoj je umiranje gubljenje bitke, što se onda može povezati s drugom, općenitijom metaforom, a to je ŽIVOT JE BORBA. Jedini frazem koji bi se u potpunosti mogao uklopiti u taj koncept je *gledati smt u oči*. U frazemima *smrt uze koga k sebi* i *primila koga zemlja* do izražaja dolazi prikaz smrti kao bića koje nas na kraju prima u svoj zagrljaj. S druge pak strane, suprotno je s frazemom *progutala koga raka*, gdje se čini da je grob, pa prema tome i smrt sama, poput čudovišta koje guta ljude. Iz tog razloga nije zadržan preopćeniti izraz

[16]Objašnjavaju da koncept smrti kao žeteoca proizlazi iz mnogo prostora, a navode četiri: prostor u kojemu pojedinac umire, prostor u kojemu apstraktni uzročni element uzrokuje događaj (smrt umiranje, san spavanje itd.), prostor u kojemu se nalazi stereotipni ljudski ubojica i prostor žetve (usp. Fauconnier i Turner 2002: 291).

Nadežde Silaški „personifikacija smrti“, niti se rad priklonio metafori SMRT JE OSOBA, već je odabrana ona koja podjednako može obuhvatiti sve navedene primjere – SMRT JE ŽIVO BIĆE. Spoznaja ostaje ista, samo je terminologija prilagođena. Kod te je konceptualne metafore posebnost u tome što se smrt konceptualizira kao aktivno biće, dok se osobu koja umire konceptualizira kao potpuno pasivnu i nemoćnu, što rezultira negativnim konotacijama vezanim za konceptualizaciju smrti kao živog bića, o čemu će više rijeći biti nešto kasnije.

3.2.1.9 LJUDI SU ŽIVOTINJE

Vrlo rijetko o ljudima govorimo pozitivno kada je u pitanju uspoređivanje sa životinjama, a to potvrđuju i primjeri metafore LJUDI SU ŽIVOTINJE[17] kao što su *ona je prava zmija, stari lisac, muškarci su svinje,* i sl. Tomu u prilog idu i frazemi koje smo analizirali: *tek što nije ohladio papke, crknuti kao pas, jedu koga crvi, družiti se s crvima, plivati s ribama, otegnuti papke, otegnuti sve četiri, odapeti papke, otegnuti šiju*. Iz toga je lako zaključiti da se te frazeme neće pronaći u skupi eufemizama. Upravo suprotno, većinu njih možemo označiti kao izrazito nekorektne izraze (disfemizme), čak i vulgarne (usp. Menac 2007: 19). Razlog je tomu isticanje ljudske tjelesnosti prilikom uspoređivanja sa životinjama, što se još uvijek u društvu itekako izbjegava (usp. Kuna 2007). Zato je dobro primijetiti da su ti izrazi poznati govornicima, ali se u anketi pokazalo da se ne koriste često. To se odnosi isključivo na javnu kominukaciju i, naravno, na situacije u kojima se izrazima eufemizira smrt (primjerice kada nekome izražavamo sućut). U privatnoj komunikaciji, kada se govori o nekom tko je omražen u narodu, često se koriste upravo izrazi koji povezuju ljude sa životinjama. Samo se frazem *otegnuti papke* nalazi u 20% najpoznatijih i najčešće korištenih frazema. Nesumnjivo je to iz razloga što pokojnike poštujemo, ma tko oni bili za života. Moglo bi se tu opet pozvati na narodnu mudrost „o mrtvima sve najbolje“, a to se pak veže za ranije spomenutu mistificiranost smrti – iz straha da se mrtvi ne bi vratili da nas progone, o njima govorimo samo lijepe stvari. Danas, naravno, nije toliko u pitanju praznovjerje, koliko kultura ophođenja prema tugujućima i pokojniku.

[17] O problematici metafore LJUDI SU ŽIVOTINJE detaljnije piše Milić (2013) u svom radu „Pristup zoosemiji u okviru teorije konceptualne metafore i metonimije”, CEEOL: 197-213.

3.2.2 Metonimija

3.2.2.1 REZULTAT ZA UZROK / UZROK ZA REZULTAT

Uzrok i posljedica duboko su ukorijenjeni u konceptualizaciju, a njihova se povezanost uočava u prvim danima života. Dobar je primjer malo dijete koje neprestano baca igračku na pod kako bi ju roditelj dohvatio. Ono „trenira“ povezanost između uzroka i posljedice. O uzročnosti kao vidu ablativnosti, usvajajući lokalističku terminologiju, govori i J. Lyons (1977: 721):

> „Causes, according to the view of causality that we have adopted here, are second-order entities; as such, they may be concieved, localistically, as the sources of their effects. Similarly, at the higher level of abstraction, the antecedent proposition, *p*, may be thought of as the source from which the consequent proposition, *q*, proceeds in a complex conditional proposition: i.e. "if *p*, then *q*" can be interpreted, localistically, as "*q* comes from *p*".“

Tako ne čudi da je jedan od najiskorištenijih metonimijskih odnosa upravo taj, a u slučaju proučavanog korpusa to potvrđuje i brojnost frazema koji ulaze u tu skupinu. Govoreći o visokorazinskoj metonimiji REZULTAT ZA UZROK, jasno je da je uzrok konceptualno nedostupan entitet koji se objašnjava pomoću onog dostupnog, posljedice. Mark Turner odnos uzroka i posljedice objašnjava na sljedeći način:

> „We can think of the cause of an effect as all the conditions necessary for that effect to happen. The set of all the conditions necessary for a particular effect constitutes a condition sufficient to cause the effect. So we can think of the cause of an effet as a set of necessary and sufficient conditions.“ (Turner 2002: 121)

Kada se govori o konceptu umiranja, smrt kao uzrok opskurna je i neshvatljiva, ljudi je se boje i traže načine kako bi ju demistificirali i sebi približili (upravo je to razlog zašto se ovaj rad bavi frazemima i eufemizmima vezanim za umiranje).

Primjer su vizualno jasnih frazema su izrazi *kad pukne budak više glave, kad lopata zazvoni nad glavom, dok motika ne kucne komu nad glavom* i *kucnula je motika više glave*. U svim navedenim slučajevima kao posljedica nalazi se čin pokapanja pokojnika, a uzrok je, jasno, njegova smrt. U tim je primjerima zanimljivo uočiti i sinesteziju vizualnog i zvučnog, i to izraženu kroz glagole *pukne, zazvoni, kucne* i *kucnula*.

Frazem *ni nogom ne zakopati* upućuje na brzu i neočekivanu smrt, dok frazemi *zabosti nos u ledinu* i *zabosti nokte u ledinu* upućuju na to da je osobu smrt dočekala u uspravnom položaju te je vjerojatno također bila brza. S druge strane, frazemi *gasi se komu oko* i *složiti se nakon duge bolesti* upućuju na duži proces umiranja.

Lijegati među četiri daske svrstan je u ovu skupinu, a ne pod metaforu SMRT JE SAN, iz razloga što sa semantičkog gledišta lijegati ne uključuje nužno konceptualnu domenu sna (to ne znači da ju ne uključuje uopće u određenim kontekstima), već je konceptualno istaknutija metonimija REUZLTAT ZA UZROK.

S motivacijske strane zanimljiv je nastanak frazema *mirisati na tamjan*. Kao biljka koja potječe iz tople Afrike, u početku se koristio za uklanjanje neugodnih mirisa u prostorijama, ali i za iskazivanje štovanja božanstvima[18]. Običaj je zadržan i u kršćanstvu, što zbog neugodnih mirisa, što zbog odavanja počasti Gospodinu i nastojanja da ga se udobrovolji ne bi li grešnu dušu primio k sebi. Njegova se uporaba spominje i u Knjizi Izlaska (30, 34-37), kada Jahve od Mojsija traži da napravi smjesu mirisa kojima će Mu odavati počast, a među mirisima je i tamjan. Jahve govori: „To drži za svetinju Jahvi“ (Izl 30, 37). Konceptualna metonimija REZULTAT ZA UZROK može se objasniti time što je smrt uzrok da se nekoga kadi tamjanom. Tako je onaj koji miriši na tamjan praktički mrtav. Kađenje tamjanom kao rezultat stoji za nečiju smrt, odnosno uzrok.

Biblijsko porijeklo imaju i frazemi *ispiti smrtnu čašu* i *snađe koga smrtna čaša.* Nešto izmijenjeni izraz nalazimo u Evanđelju po Mateju, kada se Isus moli na Maslinskoj gori i govori: „Oče moj, ako je moguće, neka me mimoiđe ovaj kalež.“ (Mt 26, 39) Još se jednom pokazuje duboka kršćanska ukorijenjenost u hrvatskoj kulturi.

Tjelesno iskustvo, kao ono čovjeku najbliže, često u metaforama predstavlja konceptualno dostupni entitet koji nam omogućava da si približimo onaj konceptualno nedostupan, dok je kod metonimije pokretač kojim imenujemo ciljnu domenu koju želimo aktivirati (aktivna zona). Tako je i s frazemima *izvrnuti oči, otegnuti pete, ohladiti pete* te *gušiti se u hropcu.* U frazemima *izvrnuti oči, otegnuti pete* i *ohladiti pete* uočava se metonimija REZULTAT ZA UZROK. Fizičko stanje tijela (izvrtanje oči, *rigor mortis, algor mortis*) znak je da osoba više nije živa. U slučaju frazema *gušiti se u hropcu,* riječ je o stanju

[18] Izvor: Badurina, Anđelko (ur.): Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva, Zagreb, 1990., s. v. kadionica, tamjan

u kojemu osoba još uvijek nije umrla, ali umire od gušenja[19], te se kod njega uočava metonimija UZROK ZA REZULTAT, ukoliko osoba i umre od gušenja.

Frazem *izuti opanke* (metonimija REZULTAT ZA UZROK) upućuje na činjenicu da osobi koja je umrla više ne treba obuća, dok frazem *prošetati betonske sandale po dnu rijeke* upućuje na smrt utapanjem, što sadrži i metonimiju NAČIN ZA REZULTAT.

3.2.2.2 MJESTO ZA STANJE

U frazemima *otići **pod** zemlju, biti **pod** crnom zemljom* te ***pokrila** koga crna zemlja*, uočava se i ispreplitanje metonimije MJESTO ZA STANJE s konceptualnom metaforom SMRT JE DOLJE (naznačeno podebljano). Premda postoji ispreplitanje metafore i metonimije, jedna je uvijek konceptualno istaknutija, a ono što je konceptualno istaknuto ovisi o oku promatrača, odnosno pojedinačnom iskustvu govornika. Tako autorica ovog rada smatra da je u prethodnim primjerima konceptualno istaknutija metonimija. Frazem *primila koga zemlja* osim navedene metonimije sadržava i metaforu SMRT JE ŽIVO BIĆE, unutar koje pak zemlja kao konkretan entitet stoji za smrt kao apstraktan entitet. Nadalje, može se uočiti da je u frazemima *biti blizu groba, noge su komu nad jamom, (biti) s one strane groba, položiti koga u grob, biti blizu groba, gledati u grob, biti jednom nogom u grobu, biti dva metra pod zemljom* također prisutna metonimija MJESTO ZA STANJE. Stanje je smrt, dok je mjesto, naravno, grob.

[19] Prema Hrvatskom enciklopedijskom rječniku (2004) **hroptati** znači „puštati glasove koji nastaju od teškoća u disanju iz zdravstvenih razloga ili fizičkog napora“; a **hropac** je definiran kao „teškoća u disanju, gušenje“.

3.3 Koliko se zapravo koristimo frazemima – rezultati ankete i analiza

U analizi ankete korišten je program za statističku obradu podatka SPSS (Statistical Package for Social Sciences). Korištene su osnovne statističke operacije, poput izračunavanja učestalosti upotrebe i poznavanja frazema (Frequencies i Descriptives). Tako je za svaki frazem dobivena njegova srednja vrijednost (median). Također je za svaki frazem izračunat postotak ispitanika koji ga koriste ili bi ga koristili u svrhu eufemizacije, o čemu će biti riječi nešto kasnije.

Tablica koja prikazuje uporabu i poznavanje frazema nalazi se u Prilogu 3. U njoj je vidljivo da 24 frazema ima srednju vrijednost 3.5 ili više. To su frazemi koji su najpoznatiji i najčešće se koriste. Preračunato u postotke, oko 20% frazema učestalo se koristi kada je riječ o smrti i umiranju. Zatim slijedi 71 frazem (Prilog 4), odnosno oko 63%, koji su poznati anketiranima, ali se koriste nešto rjeđe ili se uopće ne koriste (vrijednosti 1.5-3.5), a na samom je kraju tablice 15 frazema (Prilog 5) koji su ispitanicima potpuno nepoznati (vrijednost ispod 1.5). Kada bi se govorilo u postocima, bilo bi to oko 13% frazema koji postoje u sustavu, ali su anketiranim govornicima potpuno nepoznati. Velik broj frazema koji su govornicima poznati, ali se ne koriste često, može biti posljedica toga što se frazemi vezani za umiranje ne koriste u tako velikoj mjeri kao prije[20], no može biti i riječ o frazemima koji se ne koriste u javnoj komunikaciji (što je spomenuto kod konceptualne metafore LJUDI SU ŽIVOTINJE). Također, može biti zbog toga što su ti frazemi pomalo zastarjeli, ali još uvijek govornicima poznati jer ih koriste stariji. Ovaj se rad neće opredijeliti niti za jednu od navedenih mogućnosti, već će ih ostaviti otvorenima za daljnja istraživanja.

Prema analizi koja je napravljena, najveći broj frazema može se svrstati pod metaforu UMIRANJE JE SELIDBA ili, drugim riječima, kada je riječ o frazemima vezanim za umiranje, najiskorištenijim mehanizmom pokazala se navedena metafora. Ona broji 28 primjera u tablici (Prilog 1). Anketa je također pokazala da se najčešće koriste frazemi koji

[20] Jedno novije istraživanje pokazalo je da se eufemizmi vezani za umiranje ne koriste u jednakoj mjeri kao prije. To je istraživanje provela Sofie Gustafsson (2007) i u njemu je na primjeru šest najčešće korištenih eufemizama za umiranje, nakon što ih je usporedila s neutralnim izrazom, utvrdila da se eufemizmi za smrt ne koriste često. Kao objašnjenje navela je da se više ne bojimo smrti kao u vrijeme kada smo ju mistificirali. Nas konkretno nisu zanimali neutralni izrazi poput umrijeti ili preminuti, no bilo bi zanimljivo provesti slično istraživanje i u hrvatskom jeziku. Takav se stav može povezati i s utjecajem masovnih medija na suvremenog čovjeka koji nerijetko smrt prikazuju izravno (prometne nesreće, slike poginulih ili smrtno ranjenih) radi veće gledanosti, senzacije i zarade.

se ubrajaju upravo u tu skupinu. Razlog tomu je što se domenom selidbe nastoji izbjeći neugodna domena smrti te se upućuje na to da smrt ipak nije kraj, već odlazak na neko bolje mjesto. Naime, iako i sama selidba može biti itekako stresna, kao domena je ipak ugodnija od domene smrti. Također, selidba označava i početak nečega novoga, u konkretnom slučaju govori se o početku novoga života (na drugom svijetu). Kasnije će biti prikazano da je konceptualna metafora UMIRANJE JE SELIDBA najkorištenija i u eufemizaciji.

Konceptualna metafora SMRT JE SAN također se često upotrebljava kada govorimo o smrti. U Tablici frazema prema dominantnom konceptualnom mehanizmu (Prilog 3) ona broji 10 frazema, a također se može naći i u drugim skupinama (bilo je govora o frazemu *lijegati među četiri daske* kod kojega se ta metafora može uočiti, ali je svrstan u drugu skupinu jer ta metafora nije u dovoljnoj mjeri konceptualno istaknuta). U anketi koja je ispitivala učestalost uporabe frazema također se ispostavilo da je metafora SMRT JE SAN jedan od čestih načina kako si ljudi približavaju smrt – u toj se tablici nalaze četiri frazema koji pripadaju toj metafori (*biti na (smrtnoj) samrtnoj postelji, ispratiti koga na posljednji počinak, otići na vječni počinak, spavati s anđelima*).

Od ostalih konceptualnih metafora koje se ostvaruju brojnim primjerima istaknut će se metafore LJUDI SU ŽIVOTINJE i ŽIVOT JE TEKUĆINA / SMRT JE GUBITAK TEKUĆINE. Za prvonavedenu metaforu pronađeno je deset primjera u korpusu, dok je za drugonavedenu pronađeno njih jedanaest. Međutim, u anketi se pokazalo da, iako te dvije metafore broje puno primjera u korpusu, među najčešće korištenim frazemima nalazi se samo po jedan predstavnik svake (*otegnuti papke* i *biti na izdisaju*). Za metaforu LJUDI SU ŽIVOTINJE već je spomenuto da se naglasak stavlja na povezivanje tjelesnog u životinja i ljudi, te da okuplja primjere koji se uglavnom koriste kada se nekoga želi uvrijediti, a kako ljudi ipak nastoje biti pristojni i suosjećajni kada se govori o smrti i kada drugima izražavaju sućut, ne čudi da se ti frazemi ne koriste, iako su poznati govornicima. Nekorištenje se u tom kontekstu odnosi na javnu komunikaciju i komunikaciju koja uključuje situacije vezane za razgovor s pokojnikovom rodbinom ili tugujućima. Drukčija je situacija kada je riječ o privatnoj komunikaciji i kada se govori o nekom omraženom i nepoželjnom. U tom će se slučaju ipak posegnuti za izrazima konceptualne metafore LJUDI SU ŽIVOTINJE.

Ne čudi da se među najčešće korištenim frazemima nalaze i oni koji su vezani uz shvaćanje smrti kroz koncept vremena. Četiri su takva frazema, a ostvaruju se dvjema konceptualnim metaforama – ŽIVOT JE DAN i VRIJEME JE OGRANIČENO MATERIJALNO SREDSTVO (*dolazi komu smrtni (zadnji) čas,brojiti posljednje dane, izbrojeni (odbrojeni) su*

čiji dani, kucnuo je posljednji čas). O vremenu kao jednoj od temeljnih domena[21] (usp. Langacker 1987: 147) izvan koje ne postoji konceptualizacija već je bilo riječi.

Iz dviju analiza koje su napravljene može se donijeti nekoliko općenitih zaključaka. Kada se govori o smrti, najdominantniji mehanizam prilikom stvaranja frazema je metafora UMIRANJE JE SELIDBA i metonimija REZULTAT ZA UZROK. Najčešće rezultat čine različita vidljiva obilježja poput promjena na samom tijelu (smanjenje temperature tijela, *rigor mortis*) ili ustaljeni običaji naše kulture koje imamo u slučaju smrti (pokapanje pokojnika, kađenje tamjanom i sl.). Od ostalih mehanizama koji su dominantni prilikom stvaranja frazema spomenimo još jednom metafore ŽIVOT JE TEKUĆINA (SMRT JE GUBITAK TEKUĆINE), SMRT JE SAN i LJUDI SU ŽIVOTINJE.

I kada je riječ o frazemima koji se trenutno najviše koriste u našem jeziku, situacija je slična. Ponajviše se koriste frazemi konceptualne metafore UMIRANJE JE SELIDBA. Drugi konceptualni mehanizmi koji se najčešće javljaju u uporabi ispitanih govornika su metafore SMRT JE SAN te konceptualizacije kroz metafore vremena (ŽIVOT JE DAN i VRIJEME JE OGRANIČENO MATERIJALNO SREDSTVO). Razlog tomu je iskustvo kulture i pojedinca, ali i kontekst u kojemu govornici upotrebljavaju frazeme vezane za umiranje. Naime, kontekst je najčešće takav da govorna situacija zahtijeva eufemizaciju (govori se o nama ili nekom drugom dragoj osobi, izražava se sućut i sl.), a utvrđeno je da frazemi konceptualne metafore LJUDI SU ŽIVOTINJE nisu izrazi koje bi govornici koristili u takvim slučajevima.

[21] Langacker (1987) osim vremena u temeljne domene uvrštava prostor te različite ljestvice, poput one temperaturne.

4 EUFEMIZMI – O ČEMU GOVORIMO KADA GOVORIMO O SMRTI?

4.1 Eufemizam – istina ili laž?

Ne postoji ujednačeno mišljenje o upotrebi eufemizama; nekim jezikoslovcima oni predstavljaju ublažavanje grubih izraza i izbjegavanje neugodnih situacija te omogućuju čuvanje obraza, dok drugima nose predznak neodlučnosti i nesigurnosti govornika[22], a trećima pak uljepšavanje stvarnosti i zamagljivanje istine (usp. Sušac, 2006: 668). Razlikuju se dvije velike skupine eufemizama, a oni uključuju privatnu i javnu komunikaciju (usp. Kuna 2005: 165-174, Kuna 2007: 96, Sušac 2006: 665-666). Eufemizmi javne komunikacije nazivaju se još i izrazima političke korektnosti, no o njima ovdje neće biti riječi. U radu obrađeni su eufemizmi vezani većinom za privatnu komunikaciju čija je svrha ublažavanje boli osobe koja je izgubila nekoga bliskog ili čuvanje obraza, bio on govornikov ili sugovornikov. Iz tog razloga izbjegavani su primjeri koji se koriste u medijima.

Škarić eufemizme definira kao „ublažene izraze koji se biraju umjesto primarnih koji ili označavaju neprijatne i grube sadržaje ili su već kao izrazi tabui“ (Škarić 1988: 150), dok Leech (1990: 45) navodi da se radi o „zamijeni riječi s negativnim konotacijama drugim terminom koji se ne može direktno povezati s negativnom stranom opisanog objekta.“ S druge strane, Allan i Burridge (1991: 11, preuzeto iz Silaški 2011: 103) ističu očuvanje obraza[23] kao jedan od razloga korištenja eufemizama: „Eufemizam se koristi kao zamijena za neprikladan izraz u namjeri da se izbjegne mogući gubitak obraza: ili vlastitog ili tuđeg uvredom obraza slušatelja ili koje treće strane.“ Ovaj će se rad ipak prikloniti nešto novijoj definiciji koja eufemizme određuje kao „komunikacijsku strategiju koja podrazumijeva svjesno, smišljeno i namjerno jezično ponašanje koje uključuje raznovrsna sredstva na svim jezičnim razinama, odnosno podrazumijeva sve vrste izbjegavanja mogućih nesporazuma, sukoba i nelagode pomoću jezika.” (Kuna 2007: 98) Pri tom je važno imati na umu da nijedna riječ ili fraza sama po sebi nije eufemizam, već to postaje u određenom komunikacijskom kontekstu (usp. Kuna 2007, Pasini 2003). Eufemizam je nešto bez čega je

[22] Kuna navodi Stjepana Babića (1990) Hrvatska jezikoslovna čitanka, Zagreb: Globus

[23] Joan Cutting (2002) od Browna i Levinsona (1987) preuzima pojam obraza. Svjesnost o obrazu javalja se svaki puta kada ulazimo u bilo kakvu interakciju s drugima, a označava javnu sliku sebe, svjesnost o sebi i drugima kojima se obraćamo (Cutting, 2002: 45). Cutting razlikuje pozitivan obraz koji se veže uz pozitivnu uljudnost (potreba da nas drugi prihvate) i negativan obraz koji se veže uz negativnu uljudnost (potreba da budemo neovisni o drugima, slobodni).

komunikacija o jeziku na kojemu se ona ostvaruje nezamisliva. Kuna ističe da se iz eufemizama mogu iščitati običajne i etičke norme, narodna tradicija, kultura i konvencije društvenog općenja (2007: 96), a upravo je to jedan od ciljeva ovoga rada. Sama riječ *eufemizam* dolazi iz grčkog jezika (grč. *euphēmismós*), od sastavnica *eu* što znači dobro, blago, povoljno i *phēmí* što pak znači kazujem[24]. Kao i kod metafore, zapisi o eufemizmima javljaju se u vrijeme antike, napose u Aristotelovoj *Retorici*, gdje se smatraju jednom od tropa čiji je cilj bio zamijeniti opasne riječi blažim izrazima. U definiciji za koju se ovaj rad opredijelio uočeno je da Kuna (2007), između ostalih, osobito ističe komunikacijsku svrhu eufemizama, a i Pasini tvrdi da stvarnu vrijednost eufemizmima daje tek „društveni kontekst u koji su duboko i neraskidivo ukorijenjeni." (2003:37) To je povezano s jezičnim funkcijama, među kojima se u novije vrijeme komunikacijska ponajviše ističe. Eufemizmi, kao dio jezika koji je apstraktan sustav i nije unaprijed određen niti usmjeren, isto tako nisu sami po sebi određeni za ulogu koju imaju u komunikaciji, već tek u određenom kontekstu dobivaju svoj značaj. „Kontekstualne vrijednosti jedino su mjerilo i mjesto gdje primjena jezika biva vrednovana." (Kuna 2005: 110)

4.2 Socijalna kontrola kao izvor eufemizama

Uz eufemizam se usko veže i pojam tabua. Pasini čak navodi da postojanje tabua uvjetuje pojam eufemizma (2003: 10). Sama riječ tabu dolazi iz polinezijskog jezika (usp. Pasini 2003, Allan i Burridge 2006), a označavala je zabranjeno ponašanje. Tabu je u najopćenitijem smislu zabrana, tj. instrument socijalne kontrole koji omogućuje funkcioniranje društva ili društvene skupine. Područja eufemizacije, pa tako i tabui, mijenjaju se s vremenom, no neka, poput smrti, bolesti ili tjelesnih funkcija, ostaju uvijek prisutna. Između ostalog u tabue se ubrajaju i pokojnici, životinje za koje se smatra da imaju specijalne moći, preci te dobronamjerna i zlonamjerna natprirodna bića i njihove aktivnosti (usp. Pasini 2003). To podrazumijeva da eufemizmi vezani za umiranje nastaju zbog tabua. S time se slažu i Škreb i Stamać, koji glavnim uzrokom nastanka eufemizama smatraju zabrane koje su se odnosile na nadnaravne pojave, sveto, magijsko ili tajanstveno, odnosno ono što je u ljudi izazivalo egzistencijalni strah, tj. strah od smrti ili bolesti (usp: Škreb, Stamać 1998: 260-261) Schröder razlikuje 4 skupine različito motiviranih tabua (preuzeto iz Pasini 2003: 13):

[24] Prema Škreb, Stamać 1998: 260-261

1) tabu iz straha (koji počiva na mističko-magijskoj predodžbi svijeta koja danas u racionalno orijentiranom svijetu igra tek neznatnu ulogu);
2) tabu zbog osjetljivosti, delikatnosti pojedinih tema (smrt, bolest);
3) tabu zbog pristojnosti vezan za norme ponašanja;
4) tabu socijalne taktičnosti, ideološki motivirani tabu.

Tabu vezan za smrt i umiranje može se svrstati u prve dvije skupine. U prvu skupinu pripadao je na samom početku, kada je čovjek tek razvio svijest i vjerovanje u nadnaravno. U domorodačkim kulturama gdje su i danas prisutna mističko-magijska vjerovanja i kultovi, još se uvijek ubraja u tu skupinu. Danas ga se u suvremenim društvima svrstava u drugu skupinu jer se smrt smatra osjetljivom temom, pogotovo kada je u pitanju razgovor s osobom kojoj je umro netko drag, ali i kada pojedinac sam razmišlja o smrti kao nečemu neizvjesnom. Pasini (2003: 10) još nadodaje i da „eufemizam nije samo odraz tabua nego također funkcija pomoću koje govornik izbjegava uporabu ili neprikladan stil obraćanja ili imenovanje."

4.3 Frazem – eufemizam – metafora

Kada govorimo o eufemizmima vezanima za domenu smrti treba imati na umu da su ti izrazi u hrvatskom jeziku većinom frazeologizirane jezinice (frazemi). Može se pritom postaviti pitanje što je bilo prije, eufemizam ili frazem. Svakako je jednom u prošlosti postojala komunikacijska potreba da se izravno spominjanje smrti kao nečega mističnog, nama nepoznatog i strašnog izbjegne u jeziku, a potom su se javili brojni izrazi kao što su *sklopiti oči, otići na vječni počinak, usnuti u Gospodinu, otići među zvijezde* i brojni drugi. Drugim riječima, najprije je postojala potreba za eufemizmom kako bi se izbjeglo izgovaranje onoga što je opasno, zabranjeno ili neugodno, a potom je nastao i frazem kao izraz koji je to sve izbjegavao koristeći manje opasne domene i riječi koje im pripadaju. Frazem je dakle oblik koji ima funkciju eufemizma. Nadalje, frazemi su nastali jer se zbog delikatnih komunikacijskih situacija javila potreba kretanja u sigurnijim domenama (odnosno, na „poznatom terenu") koje neće povrijediti niti uvrijediti sugovornika i stoga frazemi, kao svojevrsne komunikacijske formule (ustaljeni su i svima poznati), ne mogu biti krivo shvaćeni i omogućuju lakšu komunikaciju u delikatnim situacijama.

Tako zapravo, kada se govori o frazemima i eufemizmima, govori se o dvije različite jezične razine. Naravno, nije svaki frazem koji je spomenut u ovom radu eufemizam, no

treba istaknuti da velika većina to jest. To je pokazala i anketa provedena među studentima hrvatskoga jezika (vidi niže).

Kao što svaki frazem nije eufemizam (što se pokazalo i u anketi), tako niti svaki eufemizam nije frazem. A ovdje možemo u odnose uključiti i metaforu. Iako je eufemizam blizak metafori (usp. Pasini 2003:53), osobito kada se govori o smrti, ne može se reći da je svaki eufemizam metafora (Pasini 2003:55), niti da su sve metafore vezane za smrt eufemizmi. U anketi se pokazalo da govornici nešto više od polovine frazema koriste u eufemizaciji smrti i većina njih mogu se svrstati u metafore, no neki pripadaju i konceptualnim metonimijama. Frazeme koje ne možemo ubrojiti u eufemizme, možemo uvrstiti u disfemizme (vidi niže), ali ovdje ne možemo isključiti ni mogućnost da su neki od izraza koji nisu svrstani u eufemizme jednostavno neutralni (no to nije bilo ispitano anketom).

Temeljitu razdiobu tvorbe eufemizama napravio je Branko Kuna (2007), koji posebno ističe metaforu i metonimiju kao ključne postupke u tvorbi eufemizama, a unutar metafore „ustaljene kombinacije riječi koje odlikuje semantička nedjeljivost“ (108)[25]. Imenovanje u društvu neprimjerenih fenomena pomoću frazema Kuna smatra pogodnim jer se njihov sadržaj oslanja na iskustvene doživljaje. Slično razmišlja i Nadežda Silaški:

> „Euphemisms are frequently couched in conceptual metaphors as one of the most useful mechanism of euphenism formation. Death metaphors are deeply entrenched in our physical and bodily experience, which is universal.“ (Silaški 2011: 111)

4.4 Eufemizmom protiv straha od smrti

Smrt je za suvremenog čovjeka jedan od najprisutnijih tabua, bilo da je riječ o prirodnoj smrti, umiranju ili ubojstvu. Njegova se važnost reflektira i u bogato eufemiziranom jeziku u kojemu se dijelom ostvaruje. Svako razdoblje ima svoje najučestalije eufemizme (politika, seksualnost i sl.), no čini se da su eufemizmi vezani za smrt u svakom razdoblju prisutni u znatnoj mjeri (zanimljivo je ovdje spomenuti podatak da u srednjem vijeku, koji je bio opterećen smrću, eufemizama nije bilo puno[26]). Kada se govori o tabuima smrti, odnosno o strahovima vezanima za smrt i umiranje, može ih se svrstati u nekoliko skupina[27]:

1) strah od gubitka voljene osobe

[25] Kuna (2007) ih naziva frazeologizmima.
[26] usp. Pasini 2003: 90
[27] Podjelu su napravili Allan i Burridge (1991). Preuzeto iz Silaški (2011).

2) strah od onoga što se s tijelom događa kada umremo
3) strah od onoga što dolazi poslije smrti
4) strah od duša mrtvih
5) strah od apsurdne i besmislene smrti

U suvremenom svijetu i ubrzanom životu u kojemu ljudi žele puno stvari postići i uvijek imaju velike planove za budućnost, možda najviše do izražaja dolazi strah od apsurdne i besmislene smrti[28]. Više ne postoji u jednakoj mjeri opterećenost mističnom stranom smrti, ali ljudi razmišljaju o smislu svega što ih okružuje, pa tako i smislu života, a s njime i smrti. Danas je život lakši nego prije jer je lakše dobiti medicinsku pomoć kada je ona potrebna, bolji su socijalni uvjeti, više je stručnjaka koji savjetuju o zdravom životu, pa smrt više ne predstavlja olakšanje (usp. Pasini 2003: 91). Štoviše, različitim načinima nastoji se što više produljiti život i izbjeći smrt, ali postoji svjesnost da je ona jedina sigurna u životu, ono što je nepoznato jest odgovor na pitanje *kada?,* i to je ono što plaši ljude. Boje se suočavanja sa smrću jer nas ona podsjeća na budućnost. Budućnost pak znači neizvjesnost, a to dovodi do činjenice da potpuna kontrola ipak nije moguća. Normalno je da nešto toliko neizvjesno kao smrt i u potpunosti izvan kontrole plaši, i zato ne začuđuju brojni načini, osobito eufemizmi, kojima se ta neizvjesnost i težina koju ona nosi sa sobom pokušavaju ublažiti.

4.5 Uporaba frazema u eufemizaciji

Kako se eufemizmi, kao i mnoge druge jezične pojave, ne mogu proučavati bez istraživanja jezične uporabe (usp. Pasini 2003: 4), uporaba frazema vezanih za umiranje u svrhu eufemizacije u ovom je radu ispitana anketom. Sudionici su pored svakog frazema, nakon što su označili u kolikoj mjeri ga poznaju i koriste, trebali odrediti je li taj frazem za njih eufemizam, odnosno bi li ga oni upotrijebili u svrhu eufemizacije. Da bismo bili sigurni da je sudionicima jasan zadatak, ukratko im je objašnjen pojam eufemizma. Cilj je tog dijela ankete bio ispitati koji se frazemi koriste prilikom eufemizacije te na temelju toga utvrditi koja se konceptualna metafora ili metonimija najviše koristi kada se smrt eufemizira.

Od stotinjak frazema ispitanici su za 63 frazema označili da ih koriste ili bi ih koristili u svrhu eufemizacije (usp. Prilog 6). Prebačeno u postotak, to je oko 55%, odnosno nešto više od polovine. Takav je rezultat očekivan s obzirom na položaj smrti u našoj kulturi. Razlog zašto se eufemizmi toliko koriste kada se govori o smrti, osim izbjegavanja

[28] Isto ističe i Pasini 2003: 90

neugodnih situacija, je i činjenica da korištenje eufemizama olakšava osjećaj boli i gubitka voljene osobe te na neki način omogućava pojedincu da se od te boli udalji tako što njezin uzrok neće izravno imenovati. Kearl (2006) ide toliko daleko da tvrdi kako eufemizmima poričemo smrt. Zapravo se koncept smrti aktivira u okviru druge, manje bolne i osjetljive domene.

Promotri li se tablicu eufemizama, uočit će se da se frazem *otići na vječni počinak* najviše koristi prilikom eufemiziranog govora o smrti. O konceptualnoj metafori SMRT JE SAN već je napomenuto da je vrlo česta prilikom tvorbe frazema vezanih za umiranje. Ta se napomena može nadopuniti tvrdnjom da je navedena metafora česta i prilikom eufemizacije smrti. Čini se da je najlakše smrt i umiranje prihvatiti ako o njima govorimo kao o spavanju (ili primjerice o selidbi). Tako ipak negiramo njezinu konačnost. To potvrđuje i pojavnost navedene metafore u još četirima frazemima (*zaspati vječnim snom, snivati vječni san, spavati s anđelima*), a svi se oni nalaze u prvih deset frazema za koje je najveći broj ispitanika potvrdio korištenje prilikom eufemizacije smrti. Nadalje, san je možda i prva domena koju djeca nauče kada je u pitanju preslikavanje smrti na druge domene. Djeci se obično kaže da baka ili djed „spavaju" kada ih se vodi na groblje. Sveukupno je devet od jedanaest frazema konceptualne metafore SMRT JE SAN uvršteno na popis eufemizama.

Nadalje, još učestalijom u eufemizaciji smrti pokazala se metafora UMIRANJE JE SELIDBA. Ponovno očekivan podatak s obzirom na ukorijenjenost te metafore u našu kulturu i spoznaju, o čemu je već bilo riječi. Također se u eufemizaciji ističu još metafore vezane za koncept vremena (ŽIVOT JE DAN i ŽIVOT JE OGRANIČENO SREDSTVO). No također se može primijetiti kako metonimija nije često korišten mehanizam prilikom eufemizacije, što je također spomenuto ranije. Frazemi te skupine uglavnom su vezani za neugodna tjelesna obilježja koja se javljaju prilikom smrti, ili za običaje koji se izvode u smrtnim slučajevima, te ih stoga govornici ne prepoznaju kao ublažavajuće. Zasigurno se mnogi od njih nalaze na popisu disfemizama (promotrimo samo na tren frazeme *gušiti se u hropcu, zabost nos u ledinu* i *noge su komu nad jamom*), a neki od njih vrlo su pogodni za postizanje ironičnog učinka, spomenimo samo frazeme *kada kucne motike više glave, prošetati betonske sandale po dnu rijeke,* itd.

4.6 Disfemizmi

Premda su ispitanici više od polovice frazema svrstali u eufemizme, postoji i druga polovica koja bi se nekako trebala imenovati, a koja predstavlja suprotnost eufemizmima. Preuzet ćemo naziv *disfemizam,* koji su Allan i Burridge opisali kao izraz s konotacijama koje su uvredljive ili u odnosu na denotaciju, ili u odnosu na slušatelja, ili oboje te zamjenjuje neutralan ili eufemističan izraz upravo iz tog razloga (Allan i Burridge 2006: 26). Razlika između eufemizama i disfemizama je u uporabi – eufemizme koristimo da bismo ublažili određeni izraz ili izbjegli neugodnu situaciju, dok disfemizme koristimo kako bismo nekoga napali, iskoristili jezik kao oružje ili postigli ironično-humorni učinak, odnosno pojačali neugodne konotacije. Zanimljivo je primijetiti da im je izvor isti – tabu (usp. Pasini 2003: 67), iako eufemizam uljepšava, a disfemizam poružnjuje određeni koncept. Najčešće situacije u kojima se javlja disfemizam su uspoređivanje ljudi sa životinjama, epiteti koji opisuju pojedine tjelesne organe, neprikladna mentalna ili fizička stanja, uvrede ili nepoštivanje sugovornika zbog njihova karaktera. Dok se s jedne strane eufemizmima izbjegava referiranje na tjelesne aspekte smrti, disfemizmima se ti aspekti još dodatno pojačavaju. Na promatranom korpusu ponajviše disfemizama broji konceptualna metafora LJUDI SU ŽIVOTINJE (*jedu koga crvi, crknuti kao pas* i sl.), a dosta velik broj nalazi se i u konceptualnoj metonimiji POSLJEDICA ZA UZROK (*otegnuti pete, kad kucne motika više glave, izuti opanke* i sl.) što objašnjava zašto se samo jedan frazem iz te metonimije našao na popisu eufemizama. Kao i eufemizmi, disfemizmi su motivirani strahom, ali također i mržnjom ili neposluhom te željom da se bude ofenzivan i da se uvredljivo pokažu takvi osjećaji te da bi se degradiralo ono o čemu govorimo (denotat) ili onaj komu govorimo (adresat). Disfemizmi također imaju funkciju potvrđivanja unutarskupnih identifikacijskih obilježja, a ponekad i da zabave publiku, što rezultira ironijsko-humorističnim učinkom (možda najuočljiviji u primjeru *prošetati betonske sandale po dnu rijeke*).

4.7 Kada eufemizam, a kada disfemizam?

Proučavajući frazeme, konceptualne metafore koje se nalaze u njihovoj pozadini te eufemizme i disfemizme može se doći do nekoliko općenitih zaključaka kada se govori o frazemima vezanim za smrt i umiranje. Frazemi navedene skupine koriste se i kao

eufemizmi i kao disfemizmi, no različite se konceptualne metafore koriste prilikom eufemizacije i disfemizacije, dok se metonimija uglavnom koristi prilikom disfemizacije.

Prilikom eufemizacije najčešće se koristi konceptualna metafora UMIRANJE JE SELIDBA. Već je spomenuto da je to zato što se smrt konceptualizira preko manje bolne i ugodnije domene, a u ovom slučaju to je domena selidbe. Unutar konceptualne metafore SMRT JE SELIDBA uočene su i brojne podmetafore poput ŽIVOT JE SUPUTNIK, ŽIVOT JE POLAZIŠNA LOKACIJA, SMRT JE CILJNA LOKACIJA, te koncept rastanka s dragom osobom, ali i koncept susreta sa precima ili svecima. Druga u eufemizaciji dominantna konceptualna metafora je SMRT JE SAN, kod koje se također neugodna domena smrti zamjenjuje puno ugodnijom domenom spavanja. Napomenuto je da fizički izgled pokojnika podsjeća na osobu koja spava – tijelo je u ležećem položaju, osoba ima zatvorene oči, ne pomiče se, itd. Također, učestalost te konceptualne metafore i ukorijenjenost u svijest ima veze i s činjenicom da je domena sna kod većine govornika prva domena s kojom se susreću kada je u pitanju eufemizacija smrti. Roditelji svojoj djeci dok su premalena da shvate koncept smrti govore da baka, djed ili tko drugi *spavaju*. Nadalje, također je spomenuto da se na taj način ljudi bore sa svojim strahom od konačnosti, nepoznatog i činjenice da ipak nemaju kontrolu nad svojim životom u onoj mjeri u kojoj bi to htjeli. Time se ne pokušava prikazati da život kontrolira neko više biće, već se želi istaknuti da se trenutak kada će život stati ne može kontrolirati i zbog toga se javlja strah, strah od neizvjesnosti i strah od besmislene smrti.

Kada su u pitanju disfemizmi, zaključak je da se oni koriste kada se negativne konotacije vezane za smrt, kao što su tjelesnost i neugoda, žele dodatno naglasiti, bilo u kontekstu vrijeđanja ili humorno-ironičnog učinka. Konceptualna metafora koja je tu najistaknutija svakako je LJUDI SU ŽIVOTINJE. Njom se povezuje ljudska tjelesnost s tjelesnošću životinje, što onda izaziva visok stupanj neugode. Zanimljivo je da se prilikom disfemizacije koristi i konceptualna metafora SMRT JE ŽIVO BIĆE. Kod te se metafore smrt konceptualizira kao biće koje ima aktivnu ulogu prilikom nečije smrti (ili u smislu da uzima život ili da ga prima k sebi), dok je pojedinac koji umire u potpunosti pasivan. Za osobu koja umire pasivnost i nemoć nisu nimalo ugodne. Metaforički, smrt je kosac koji kosi travu, a čovjek je vlat trave koja nemoćno pada kada ju kosa presiječe.

Promotri li se tablica eufemizama, uočit će se da u njoj gotovo nema frazema koji se ubrajaju u metonimiju. To je stoga što se kod metafore, osobito kada je u pitanju eufemizacija, pribjegava drugoj domeni, onoj koja je ugodnija i unutar koje se govornici bolje osjećaju. Kod metonimije se konceptualizacija odvija unutar jedne domene (ili dio stoji

za cjelinu ili cjelina za dio) i taj bijeg je onda nemoguće ostvariti, jer se konceptualizacija odvija unutar neugodne domene.

5 ZAKLJUČAK

Smrt je sastavni dio svake kulture, i ne samo kulture, nego života općenito. Intrigira od trenutka kada osoba postane svjesna svoje prolaznosti. Nekada su postojale čitave kulture koje su se temeljile na kultu smrti. Danas je ona stavljena u pozadinu svakodnevnoga života i nastoji se ne razmišljati o njoj, katkada zato što je život toliko ubrzan, a katkada jer je ona još uvijek velika nepoznanica i podsjeća da se ne može sve imati pod kontrolom. Kada se govori o smrti, najčešće se to čini putem eufemizama, kako bi se izbjegao osjećaj neugode, pokazalo empatiju prema sugovorniku te sačuvalo obraz (bilo svoj, bilo sugovornikov). Rad je istaknuo da je izvor eufemizama bio tabu koji je u društvu zabranjivao izravno referiranje na sve ono što je mistično, pa tako i smrt. Nakon potrebe za eufemizmima, razvila se potreba za frazemima kao formom koja omogućuje govornicima da se kreću u poznatim i ugodnijim domenama no što je to domena smrti.

U javnoj komunikaciji, kao i u situacijama u kojima se izražava žaljenje zbog nečije smrti, upotrebljavaju se eufemizmi (ponajviše frazemi putem kojih se smrt konceptualizira kroz domenu selidbe), a u privatnoj komunikaciji i kada se govori o nepoželjnim osobama upotrebljavaju se disfemizmi, napose oni koji izjednačavaju ljude sa životinjama te time upućuju na aspekt tjelesnosti, koji se inače u društvu (javnoj komunikaciji) smatra izvorom neugode.

U ovom se istraživanju pokušalo prikazati konceptualnu pozadinu frazema vezanih za smrt i umiranje. Cilj je bio istražiti koje se konceptualne metafore kriju u pozadini navedene skupine frazema. Analizom pomoću mehanizama kognitivne lingvistike (konceptualne metafore i metonimije) utvrđeno je da su konceptualna metafora UMIRANJE JE SELIDBA i konceptualna metonimija POSLJEDICA ZA UZROK najčešće prilikom tvorbe frazema vezanih za konceptualizaciju smrti. Osim njih, potrebno je istaknuti i konceptualne metafore ŽIVOT JE TEKUĆINA/SMRT JE GUBITAK TEKUĆINE, SMRT JE SAN i LJUDI SU ŽIVOTINJE. Nadalje, anketom je ispitano koji se frazemi najčešće koriste u govoru kada se govori o smrti te se odmah s obzirom na rezultate uočilo i koje se konceptualne domene najčešće koriste kada govorimo o smrti. Također je anketom ispitano i koji se frazemi koriste u svrhu eufemizacije.

Istraživanje je pokazalo da se prilikom eufemizacije ponajviše koriste domene koje smrt prikazuju kao selidbu ili san, i to jer su te domene govornicima ugodnije, njima se

izbjegava mogućnost povrede obraza te se govornici koriste izrazima koji im omogućuju da lakše pronađu utjehu. Nadalje, prilikom disfemizacije koriste se domene u kojima se ljudi konceptualiziraju kao životinje, čime se naglašava njihova tjelesnost (što je izvor velike neugode za govornike), te domena u kojima smrt ima aktivnu ulogu, dok je umirući potpuno nemoćan i pasivan, što je također izvor neugode, zbog nemogućnosti da se bilo što učini kako bi se smrt izbjegla ili spriječila. Također, prilikom disfemizacije koristi se i metonimija. Razlog je nemogućnost „bijega“ iz domene u kojoj se ona ostvaruje. Manjkavosti ove analize tiču se ankete. U budućim analizama bilo bi dobro kada bi se koristio veći broj ispitanika.

6 POPIS LITERATURE

Allan, Keith, Burridge, Kate 2006. *Forbidden Words: Taboo and the Censoring of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

Allan, Keith, Burridge, Kate 1991. *Euphemism and Dysphemism: Language Used as Shield and Weapon*. New York: Oxford University Press.

Aristotel 1989. *Retorika*. Zagreb: Naprijed

Austin, John L 1962. *How to do things with words?* Cambridge: Harvard University Press.

Stjepana Babića 1990. *Hrvatska jezikoslovna čitanka*. Zagreb: Globus

Badurina, Anđelko (ur.) 1990. *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost. s. v. kadionica, tamjan

Barcelona, Antonio 2000. „On the plausibility of claiming a metonymic motivation for conceptual metaphor". U: Barcelona Antonio (ur.), *Metaphor and metonymy at the crossroads.* Berlin: Mouton de Gruyter. str. 31-58

Barcelona, Antonio, Valenzuela, Javier 2011. "An Overview of Cognitive Linguistics". U Brdar, Mario i sur. (ur.), *Cognitive Linguistics: Convergence and Expansion*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Belaj, Branimir, Tanacković Faletar, Goran 2006. "Protučinjenične uvjetne rečenice, mentalni prostori i metonimija u kontekstu teorije konceptualne integracije". *Suvremena lingvistika*. vol. 62; br. 2; str.151-181

Cutting, Joan 2002. *Pragmatics and Discourse: A resource book for students*. London and New York: Routledge Taylor & Francis Group.

Dobrovol'skij Dmitrij, Piirainen Elisabeth 2005. „Cognitive Theory of Metaphor and Idiom Analysis". *Jezikoslovlje* vol. 6; br.1; str. 7-35

Fauconnier, Giles 1997. *Mappings in Thought and Language*. Cambridge: University of Cambridge.

Fauconnier, Giles, Turner Mark 1999. "Metonymy and Conceptual Integration". Panther, Klaus-Uwe, Günther Radden, ed. *Metonymy in Language and Thought.* Amsterdam – Philadelphia: John Benjamin Publishing Company. str. 77-91

Fauconnier, Giles; Turner Mark 2002. *The Way We Think - Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities.* New York: Basic Books.

Fillmore, Charles, J. 1985. “Frames and the Semantics of Understanding”. *Quaderni di Semantica* 6(2), 222-253.

Gustafsson, Sofie 2007. „The language of death and dying. A corpus study of the use of euphemisms in British and American English“. Izvor: <http://lnu.diva-portal.org/smash/get/diva2:204869/FULLTEXT01.> zadnji posjet stranici 22.6. 2013.

Jakobson, Roman 1956. „Two Aspects of Language, and Two Typer sof Aphasic Disturbances“ u: Rivkin, Julie, Ryan, Michael (ur.) 2004. *Literary Theory: An Anthology.* Oxford: Blackwell.

Karavanić, Ivor 1995. „Začeci simbolike i religijskih obreda u prapovijesnih lovaca i skupljača“. *Obnovljeni život*, god.50; br.1; str. 25-45

Kuna, Branko 2005. „Eufemizmi u privatnoj i javnoj komunikaciji”. *Književna revija* 45. Ogranak Matice hrvatske Osijek, br. 3-4; str.165-171

Kuna, Branko 2007. „Identifikacija eufemizama i njihova tvorba u hrvatskom jeziku”. *Fluminensia*, god. 19; br. 1; str. 95-113

Kovačević, Barbara 2012. *Hrvatski frazemi od glave do pete*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Kružić, Barbara, Lovrić, Marija, Maksimović, Tea 2010. „Kratki pojmovnik kognitivne lingvistike”. *Hrvatistika*. Osijek: Filozofski fakultet.

Kövecses, Zoltan 2000. *Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kövecses, Zoltan 2005. *Metaphor in Culture: Universality and Variation*. Cambridge: Cambridge University Press.

Langacker, Ronald Wayne 1987. *Foundations of Cognitive Grammar*. Vol.1: *Theoretical Prerequisites*. Stanford, California: Stanford University Press.

Lakoff, George, 1987. *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind*. Chicago: University of Chicago.

Lakoff, George, Johnson, Mark 1980a. „Conceptual Metaphor in Everyday Language“. *The Journal of Philosophy*, vol.77, no. 8, SAD; 453-486

Lakoff, George, Johnson, Mark 1980b. *Metaphors We Live By*. London: The University of Chicago Press.

Lakoff, George, Turner, Mark 1989. *More than cool reason: A field guide to poetic metaphor*. Chicago: The University of Chicago Press.

Lyons, John 1977. *Semantics*. *Vol. 2*.Cambridge University Press: Cambrige.

Matovac, Darko, Tanacković Faletar, Goran 2009. "TCM i CIT – dvije suprotstavljene teorije ili krajnje točke istoga procesa?".*Jezikoslovlje*. vol.10; br. 2; 133-151

Mel'čuk, Igor 2006. *Phrasemes in Language and Phraseology in Linguistics*. Canada: Université de Montréal.

Menac, Antica 2007. *Hrvatska frazeologija*. Zagreb: Knjigra.

Mihaljević, Milica, Kovačević, Barbara 2006. „Frazemi kroz funkcionalne stilove". *Jezik*. god. 53; br.1; str.1-40

Milić, Goran 2013. „Pristup zoosemiji u okviru teorije konceptualne metafore i metonimije". *Jezikoslovlje*. vol.14, br.1; str. 197-213

Núñez, Rafael E., Sweetser, Eve 2006. „With the Future Behind Them: Convergent Evidence From Aymara Language and Gesture in the Crosslinguistic Comparison of Spatial Construals of Time" *Cognitive Science* 30 str. 401-450 izvor: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1207/s15516709cog0000_62/pdf> zadnji posjet stranici 25.6. 2013.

Omazić, Marija 2005. „Uloga kognitivnih lingvističkih teorija u frazeologiji". *Jezikoslovlje*. vol.6; br.1; str. 37-56

Opašić, Maja, Gregorović Maja 2011. „Smrt u hrvatskoj frazeologiji". *Croatica et Slavonica Iadertina*, vol.6; br.6; str. 55-72

Panther, Klaus-Uwe, Günter Radden, ur. 1999. *Metonymy in Language and Thought*. (Human Cognitive Processing 4). Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.

Parizoska, Jelena 2007. „Pragmatički aspekti modifikacija frazema u novinskim naslovima". U: Fink Arsovski, Željka; Hrnjak, Anita (ur.). *Slavenska frazeologija i pragmatika*. Zagreb: Knjigra, 173-177.

Pasini, Dinka 2003. *Funkcije eufemizama u hrvatskom leksiku*. Magistarski rad u rukopisu, Zagreb: Filozofski fakultet.

Pavić Pintarić, Anita 2009. „Modifikacija frazema u hrvatskom i njemačkom jeziku mode". *Jezikoslovlje*. Vol.10; br.1; str. 59-72

Sabban, Annette 2007. "Culture-boundness and problems of cross-cultural phraseology". In Harald Burger, Dmitrij Dobrovol'skij, Peter Kühn, Neal R. Norrick (eds.) *Phraseology: An international handbook of contemporary research*. Berlin: Walter de Gruyter, 590-605.

Searle, John 1969. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

Silaški, Nadežda 2011. "Metaphors and euphemisms – the case of death and dying in English and Serbian". U Novaković, J. (ur.) *Revue de Philologie*. Beograd: Филолошки факултет. str. 101-114

Sušac, Vlado 2006. „Politička korektnost i medijska jezična korektnost". U Granić, Jagoda (ur.) *JEZIK I MEDIJI Jedan jezik: više svjetova*. Zagreb – Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku – HDPL

Stanojević, Mateusz-Milan, Parizoska, Jelena, Stanojević, Marek-Mladen 2007. „Kulturni modeli i motivacija frazema". U Granić, Jagoda (ur.). *Jezik i identiteti*. Zagreb – Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku – HDPL.

Škarić, Ivo 1988.*U potrazi za izgubljenim govorom*. Zagreb: Školska knjiga.

Škreb, Zdenko, Stamać, Ante 1998. *Uvod u književnost*. Zagreb : Nakladni zavod Globus.

Taylor, John R. 2002. *Cognitive Grammar*. Oxford Textbooks in Linguistics. Oxford: Oxford University Press.

Turner, Mark 2002. *Death is the Mother of Beauty: Mind, Metaphor, Criticism. Christchurch*. New Zeland: Cybereditions Corporation.

Trask, Robert Lawrence 2005. *Temeljni lingvistički pojmovi*. Zagreb: Školska knjiga

Vinogradov, V. V (1977): „Об основных типах фразеологических единиц в русском языке", en *Избранные труды: Лексикология и лексикография*, Наука, Москва, стр. 140-161

IZVORI:

Matešić, Josip 1982. Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Zagreb: Školska knjiga.

Menac, Antica, Fink-Arsovski, Željka, Venturin Radomir 2003. *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak.

Hrvatski enciklopedijski rječnik 2004. Anić, Vladimir i sur. (ur.). Zagreb: Novi Liber

Prilog 1

Anketa o korištenju frazema vezanih za smrt i umiranje

Spol: M/Ž

Godina rođenja:_____

Studij: _____

Godina studija: _____

II. Pred Vama se nalazi niz frazema koji su vezani za umiranje i smrt u hrvatskom jeziku. Vaš je zadatak:

a) zaokružiti broj koji se odnosi na Vas pored svakog frazema
b) odrediti je li taj frazem ujedno i eufemizam tako što ćete napisati + (plus) ako je frazem prema vašem mišljenju eufemizam ili - (minus) ako frazem prema vašem mišljenju nije eufemizam
c) u trećem dijelu nadopisati izraze koje vi koristite, a da nisu spomenuti u anketi

Nema netočnih odgovora. Molim Vas da budete iskreni prilikom rješavanja ankete. Pazite da ne preskočite niti jedan frazem.

Svoju procjenu dajte na priloženim skalama pri čemu brojevi znače sljedeće

1 = nikada nisam čuo/čula za taj izraz

2 = izraz mi nije potpuno nepoznat

3 = poznat mi je izraz, ali ga ne koristim

4 = poznat mi je izraz i ponekad ga koristim

5 = poznat mi je izraz i često ga koristim

1.	Ispiti smrtnu čašu	1	2	3	4	5	
2.	Snađe koga smrtna čaša	1	2	3	4	5	
3.	Biti blizu groba	1	2	3	4	5	
4.	Gledati u grob	1	2	3	4	5	
5.	Biti jednom nogom u grobu	1	2	3	4	5	
6.	Visjeti nogama u grobu	1	2	3	4	5	
7.	Rastajati se s dušom	1	2	3	4	5	
8.	Došla komu duša pod grlo	1	2	3	4	5	
9.	Došla komu duša u nos	1	2	3	4	5	
10.	Dršće komu duša na jeziku	1	2	3	4	5	
11.	Duša je komu u nosu	1	2	3	4	5	
12.	Stoji komu duša u grlu	1	2	3	4	5	
13.	Biti na izdisaju	1	2	3	4	5	
14.	Biti pri kraju	1	2	3	4	5	
15.	Blizu je komu kraj	1	2	3	4	5	
16.	Kucnuo je posljednji čas	1	2	3	4	5	
17.	Brojiti posljednje dane	1	2	3	4	5	
18.	Izbrojeni (odbrojeni) su čiji dani	1	2	3	4	5	
19.	Gušiti se u hropcu	1	2	3	4	5	
20.	Odbrojen je komu korak	1	2	3	4	5	
21.	Noge su komu nad jamom	1	2	3	4	5	
22.	Gasi se komu oko	1	2	3	4	5	
23.	Tek što nije ohladio papke	1	2	3	4	5	
24.	Biti na pragu smrti	1	2	3	4	5	
25.	Biti na pragu vječnosti	1	2	3	4	5	
26.	Lebdjeti između života i smrti	1	2	3	4	5	
27.	Gledati smrti u oči	1	2	3	4	5	
28.	Lebdi komu smrt na usnama	1	2	3	4	5	
29.	Mirisati na tamjan	1	2	3	4	5	
30.	Kuca komu zadnja ura	1	2	3	4	5	
31.	Dolazi komu smrtni (zadnji) čas	1	2	3	4	5	
32.	(zadnja) komu otkucava	1	2	3	4	5	
33.	Oprostiti/opraštati se sa životom	1	2	3	4	5	
34.	Rastajati se sa životom	1	2	3	4	5	
35.	Otići (preseliti se, biti primljen) u Abrahamovo krilo	1	2	3	4	5	
36.	Bog je koga uzeo (k sebi)	1	2	3	4	5	
37.	Dati Bogu dušu	1	2	3	4	5	
38.	Ići (otići) Bogu na istinu	1	2	3	4	5	
39.	Ići (otići) Bogu na račun	1	2	3	4	5	
40.	Gospod je koga pozvao (k sebi)	1	2	3	4	5	
41.	Usnuti blago u Gospodinu	1	2	3	4	5	
42.	Složiti se nakon duge bolesti	1	2	3	4	5	
43.	Ispustiti posljednji dah	1	2	3	4	5	
44.	Ispustiti duh	1	2	3	4	5	
45.	Predati duh (u ruke) Gospodinu	1	2	3	4	5	
46.	Ispade komu duša	1	2	3	4	5	
47.	Ispustiti dušu	1	2	3	4	5	
48.	Predati dušu	1	2	3	4	5	
49.	Leći u grob	1	2	3	4	5	

50.	Pasti u grob	1	2	3	4	5	
51.	Sići u grob	1	2	3	4	5	
52.	Progutala je koga raka	1	2	3	4	5	
53.	Biti s one strane groba	1	2	3	4	5	
54.	Otići na vječni počinak	1	2	3	4	5	
55.	Biti na smrtnoj (samrtnoj) postelji	1	2	3	4	5	
56.	Otići pod zemlju	1	2	3	4	5	
57.	Snivati ledeni san	1	2	3	4	5	
58.	Snivati vječni san	1	2	3	4	5	
59.	Zaspati vječnim snom	1	2	3	4	5	
60.	Biti pod crnom zemljom	1	2	3	4	5	
61.	Pokrila koga crna zemlja	1	2	3	4	5	
62.	Crknuti kao pas	1	2	3	4	5	
63.	Jedu koga crvi	1	2	3	4	5	
64.	Družiti se s crvima	1	2	3	4	5	
65.	Plivati s ribama	1	2	3	4	5	
66.	Otići u vječni dom	1	2	3	4	5	
67.	Kad pukne budak više glave	1	2	3	4	5	
68.	Kad lopata zazvoni nad glavom	1	2	3	4	5	
69.	Gledati kako trava raste odozdo	1	2	3	4	5	
70.	Otići u vječni mir	1	2	3	4	5	
71.	Dok motika ne kucne komu nad glavom	1	2	3	4	5	
72.	Kucnula je motika komu više glave	1	2	3	4	5	
73.	Ni nogom ne zakopati	1	2	3	4	5	
74.	Zabosti nokte u zemlju	1	2	3	4	5	
75.	Zabosti nos u zemlju	1	2	3	4	5	
76.	Izvrnuti oči	1	2	3	4	5	
77.	Sklopiti oči	1	2	3	4	5	
78.	Izuti opanke	1	2	3	4	5	
79.	Otegnuti papke	1	2	3	4	5	
80.	Otegnuti sve četiri	1	2	3	4	5	
81.	Otići na drugi svijet	1	2	3	4	5	
82.	Odapeti papke	1	2	3	4	5	
83.	Ohladiti pete	1	2	3	4	5	
84.	Pridružiti se precima	1	2	3	4	5	
85.	Zašlo je komu sunce	1	2	3	4	5	
86.	Napustiti ovaj svijet	1	2	3	4	5	
87.	Oprostiti se s ovim svijetom	1	2	3	4	5	
88.	Otići na onaj svijet	1	2	3	4	5	
89.	Preseliti se na onaj svijet	1	2	3	4	5	
90.	Promijeniti svijet	1	2	3	4	5	
91.	Rastati se s ovim svijetom	1	2	3	4	5	
92.	Otegnuti šiju	1	2	3	4	5	
93.	Preseliti se među zvijezde	1	2	3	4	5	
94.	Spavati s anđelima	1	2	3	4	5	
95.	Biti na odlasku	1	2	3	4	5	
96.	Otići zauvijek	1	2	3	4	5	
97.	Prošetati betonske sandale po dnu rijeke	1	2	3	4	5	
98.	Lijegati među četiri daske	1	2	3	4	5	

99.	Smrt uze koga k sebi	1	2	3	4	5	
100.	Otići preko rijeke	1	2	3	4	5	
101.	Obući drvenu pidžamu	1	2	3	4	5	
102.	Položiti koga u grob	1	2	3	4	5	
103.	Odati komu posljednju počast	1	2	3	4	5	
104.	Ispratiti koga na posljednji počinak	1	2	3	4	5	
105.	Otpratiti na posljednji put	1	2	3	4	5	
106.	Posljednji put	1	2	3	4	5	
107.	Primila koga zemlja	1	2	3	4	5	
108.	Otići na vječna lovišta	1	2	3	4	5	
109.	Orati nebeske njive	1	2	3	4	5	
110.	Otići sv. Petru na obračun	1	2	3	4	5	
111.	Biti dva metra pod zemljom	1	2	3	4	5	

Koje izraze ti koristiš kada želiš reći da je netko na samrti, da je mrtav? (izrazi mogu, ali ne moraju biti frazemi i eufemizmi)

_____

_____

_____

_____

_____

Prilog 2

Tablica 1. Podjela frazema prema dominantnom konceptualnom mehanizmu

	Konceptualna metafora	**Konvencionalni izraz**
KONCEPTUALNA METAFORA	UMIRANJE JE SELIDBA	otići u vječni dom, otići u vječni mir, otići na drugi svijet, napustiti ovaj svijet, otići na onaj svijet (poći), preseliti se na onaj svijet, promijeniti svijet, preseliti se u vječnost, otići među zvijezde, biti na odlasku, otići zauvijek, otići preko rijeke, rastajati se s dušom, biti na pragu smrti, biti na pragu vječnosti, opraštati/oprostiti se sa životom, rastajati se sa životom, oprostiti se s ovim svijetom, rastati se s ovim svijetom, otići (preseliti se, biti primljen) u Abrahamovo krilo, Bog je uzeo koga [k sebi], ići (otići) Bogu na istinu, ići (otići) Bogu na račun, Gospod je koga pozvao k sebi, pridružiti se precima, otići sv. Petru na obračun, otići na vječna lovišta, orati nebeske njive,
	SMRT JE SAN	usnuti blago u Gospodinu, otići na vjčni počinak, biti na smrtnoj (samrtnoj) postelji, snivati ledeni san, snivati vječni san, zaspati vječnim snom, sklopiti oči, obući drvenu pidžamu, ispratiti koga na posljednji počinak, spavati s anđelima
	ŽIVOT JE TEKUĆINA/SMRT JE GUBITAK TEKUĆINE	došla komu duša pod grlo, došla komu duša u nos, dršće komu duša na jeziku, duša je komu u nosu, nositi dušu u nosu, stoji komu duša u grlu, lebdi komu smrt na usnama, ispustiti posljednji dah, ispustiti duh, ispustiti dušu, biti na izdisaju
	ŽIVOT JE PUTOVANJE	odbrojen je komu korak, otpratiti koga na posljednji put, posljednji put, biti pri kraju, blizu je komu kraj
	ŽIVOT JE DAN	kucnuo je posljednji čas, kuca komu zadnja ura, dolazi komu (zadnji) smrtni čas, (zadnja) komu otkucava, zašlo je sunce komu
	ŽIVOT JE GODINA	brojiti posljednje dane, izbrojeni (odbrojeni) su čiji dani
	ŽIVOT JE DRAGOCJENI PREDMET	gasi se čija svijeća, dati Bogu dušu, predati duh u ruke Gospodinu, ispade komu duša, preadati dušu,
	SMRT JE DOLJE	pasti u grob,sići u grob, gledati kako trava raste odozdo, leći u grob
	SMRT JE ŽIVO BIĆE	gledati smrt u oči, progutala koga raka, smrt uze koga k sebi, primila koga zemlja
	LJUDI SU ŽIVOTINJE	tek što nije ohladio papke, crknuti kao pas, jedu koga crvi, družiti se s crvima, plivati s ribama, otegnuti papke, otegnuti sve četiri, odapeti papke, otegnuti šiju
KONCEPTUALNA METONIMIJA	*__REZULTAT ZA UZROK__ ispiti smrtnu čašu, snađe koga smrtna čaša, gasi se komu oko, mirisati na tamjan, složiti se nakon duge bolesti, pokrila koga crna zemlja, kad pukne budak više glave, kad lopata zazvoni nad glavom, dok motika ne kucne komu nad glavom, kucnula je motika više glave, ni nogom ne zakopati, zabosti nos u ledinu, zabosti nokte u ledinu, izvrnuti oči, izuti opanke, otegnuti pete, ohladiti pete, lijegati među četiri daske *__MJESTO ZA STANJE__	

	biti blizu groba, noge su komu nad jamom, (biti) s one strane groba, otići pod zemlju, biti pod crnom zemljom, položiti koga u grob, biti blizu groba, gledati u grob, biti jednom nogom u grobu, biti dva metra pod zemljom ***UZROK ZA REZULTAT** gušiti se u hropcu ***NAČIN ZA REZULTAT** prošetati betonske sandale po dnu rijeke

Prilog 3

Tablica 2. Najčešće korišteni frazemi

	N	Mean	Std. Deviation
biti jednom nogom u grobu	49	4,3878	,73076
kucnuo je posljednji čas	49	4,1633	,85017
biti dva metra pod zemljom	49	4,1224	,92720
gledati smrti u oči	49	4,1224	,83248
biti na (smrtnoj) samrtnoj postelji	49	4,0408	,93450
ispratiti koga na posljednji počinak	49	4,0204	,87773
Bog je koga uzeo (k sebi)	49	4,0000	,91287
brojiti posljednje dane	49	4,0000	1,06066
napustiti ovaj svijet	49	3,9796	,85366
otići na onaj svijet	49	3,9592	,86504
biti na izdisaju	49	3,9388	,92214
otići na drugi svijet	48	3,9375	,93185
izbrojeni (odbrojeni) su čiji dani	49	3,8367	1,08679
rastajati se sa životom	49	3,8367	1,06745
biti pri kraju	49	3,8163	1,05423
oprostiti/opraštati se sa životom	49	3,8163	1,03428
otići na vječni počinak	49	3,8163	1,01393
spavati s anđelima	49	3,7959	,99957
blizu je komu kraj	47	3,7660	,98274
otegnuti papke	48	3,7083	1,27092
oprostiti se s ovim svijetom	49	3,6327	1,09343
Gospod je koga pozvao (k sebi)	49	3,6122	1,01686
preseliti se na onaj svijet	49	3,5510	1,17369
dolazi komu smrtni (zadnji) čas	49	3,5306	1,02270

Prilog 4

Tablica 3. Frazemi koji su poznati ali se ne koriste često

	N	Mean	Std. Deviation
otići zauvijek	49	3,4898	1,08248
ispustiti posljednji dah	49	3,4694	1,13838
predati duh (u ruke) Gospodinu	49	3,4286	1,11803
položiti koga u grob	49	3,4286	1,02062
sklopiti oči	49	3,3878	1,15138
pokrila koga crna zemlja	49	3,3061	1,12183
rastati se s ovim svijetom	49	3,3061	1,15838
biti na pragu smrti	49	3,2857	1,20761
ispustiti duh	49	3,2653	1,18630
ispustiti dušu	49	3,2449	1,29953
otići u vječni mir	49	3,2245	1,00551
zaspati vječnim snom	49	3,2245	1,10426
otpratiti na posljednji put	49	3,2245	1,31125
dati Bogu dušu	49	3,2245	1,21218
lebdjeti između života i smrti	49	3,2041	1,15433
biti pod crnom zemljom	49	3,2041	1,07973
kuca komu zadnja ura	49	3,1429	1,20761
predati dušu	49	3,1429	1,06066
snivati vječni san	49	3,1224	1,21848
otegnuti sve četiri	49	3,1020	1,31093
odapeti papke	48	3,0833	1,41170
biti na pragu vječnosti	48	3,0833	1,16388
otići u vječni dom	49	3,0612	1,36027
rastajati se s dušom	49	3,0612	1,17983
crknuti kao pas	49	3,0408	1,25763
otići pod zemlju	49	3,0204	1,12712
otići sv. Petru na obračun	49	3,0000	1,30703
smrt uze koga k sebi	49	2,9796	1,28273
posljednji put	49	2,9184	1,42649
leći u grob	49	2,9184	1,05745
tek što nije ohladio papke	49	2,8163	1,14879
biti na odlasku	49	2,8163	,97197
preseliti se među zvijezde	49	2,7959	1,25797
primila koga zemlja	49	2,6735	1,32897
ići (otići) Bogu na račun	49	2,6531	1,26740
ići (otići) Bogu na istinu	49	2,6327	1,34929
jedu koga crvi	49	2,6327	1,20232
otići na vječna lovišta	49	2,6122	1,33567

orati nebeske njive	49	2,4898	1,20973
pasti u grob	49	2,4898	1,22683
pridružiti se precima	49	2,4694	1,08209
zašlo je komu sunce	49	2,4694	1,08209
usnuti blago u Gospodinu	49	2,4694	1,45920
(zadnja) komu otkucava	49	2,4694	1,22648
sići u grob	49	2,4082	1,18881
biti blizu groba	49	2,3061	1,19380
družiti se s crvima	49	2,1633	1,24745
biti s one strane groba	49	2,1429	1,06066
ispiti smrtnu čašu	49	2,0816	,99659
otići preko rijeke	49	2,0816	1,16970
promijeniti svijet	49	2,0204	1,18127
snađe koga smrtna čaša	49	1,9592	,97808
progutala je koga raka	49	1,9592	1,05986
gledati u grob	48	1,9583	1,05100
odbrojen je komu korak	49	1,9388	1,08797
privati s ribama	49	1,9184	1,20479
ohladiti pete	49	1,9184	,90914
snivati ledeni san	49	1,8980	1,08484
mirisati na tamjan	49	1,8776	1,03345
složiti se nakon duge bolesti	49	1,8367	,89784
otići (preseliti se, biti primljen) u Abrahamovo krilo	49	1,8367	1,04775
otegnuti šiju	49	1,8163	1,01393
izvrnuti oči	49	1,7959	,95698
ispade komu duša	49	1,7347	1,01603
gušiti se u hropcu	48	1,7083	1,07106
visjeti nogama u grobu	49	1,6939	1,04491
noge su komu nad jamom	49	1,5102	,84465

Prilog 5

Tablica 4. Potpuno nepoznati frazemi

	N	Mean	Std. Deviation
lijegati među četiri daske	49	1,4694	,89214
zabosti nos u zemlju	49	1,4694	,73886
zabosti nokte u zemlju	49	1,4694	,84415
došla komu duša pod grlo	49	1,4490	,73771
kad lopata zazvoni nad glavom	49	1,4490	,76543
dok motika ne kucne komu nad glavom	49	1,4286	,81650
gasi se komu oko	48	1,3750	,67240
kucnula je motika komu više glave	49	1,3469	,72316
dršće komu duša na jeziku	49	1,3469	,72316
došla komu duša u nos	48	1,3125	,68901
ni nogom ne zakopati	49	1,2449	,59619
duša je komu u nosu	49	1,2449	,59619
obući drvenu pidžamu	49	1,2245	,74345
kad pukne budak više glave	49	1,1837	,52732
prošetati betonske sandale po dnu rijeke	49	1,1429	,54006

Prilog 6

Tablica 5. Eufemizmi

	Eufemizam	Broj studenata	Postotak
1.	Otići na vječni počinak	48	98,0%
2.	Bog je koga uzeo (k sebi)	47	95,9%
3.	Spavati s anđelima	46	93,9%
4.	Gospod je koga pozvao (k sebi)	45	91,8%
5.	Snivati vječni san	45	91,8%
6.	Otići u vječni dom	45	91,8%
7.	Otići u vječni mir	45	91,8%
8.	Zaspati vječnim snom	44	89,8%
9.	Otići na drugi svijet	44	89,8%
10.	Otići na onaj svijet	44	89,8%
11.	Predati duh (u ruke) Gospodinu	43	87,8%
12.	Oprostiti se s ovim svijetom	43	87,8%
13.	Preseliti se među zvijezde	43	87,8%
14.	Ispratiti koga na posljednji počinak	43	87,8%
15.	Napustiti ovaj svijet	42	85,7%
17.	Biti na pragu vječnosti	41	83,7%
18.	Otići (preseliti se, biti primljen) u Abrahamovo krilo	41	83,7%
19.	Dati Bogu dušu	41	83,7%
20.	Usnuti blago u Gospodinu	41	83,7%
21.	Sklopiti oči	41	83,7%
22.	Preseliti se na onaj svijet	39	79,6%
23.	Predati dušu	38	77,6%
24.	Otpratiti na posljednji put	38	77,6%
25.	Oprostiti/opraštati se sa životom	37	75,5%
26.	Rastati se s ovim svijetom	37	75,5%
27.	Biti na odlasku	37	75,5%
28.	Otići na vječna lovišta	37	75,5%
29.	Orati nebeske njive	37	75,5%
31.	Kucnuo je posljednji čas	35	71,4%
32.	Brojiti posljednje dane	35	71,4%
33.	Rastajati se sa životom	35	71,4%
34.	Ići (otići) Bogu na račun	35	71,4%
35.	Ispustiti duh	35	71,4%
36.	Zašlo je komu sunce	35	71,4%
37.	Primila koga zemlja	35	71,4%
38.	Lebdjeti između života i smrti	34	69,4%
39.	Ići (otići) Bogu na istinu	34	69,4%
40.	Pridružiti se precima	34	69,4%
41.	Otići zauvijek	34	69,4%
42.	Biti na izdisaju	33	67,3%
43.	Ispustiti posljednji dah	33	67,3%
44.	Ispustiti dušu	33	67,3%
45.	Posljednji put	33	67,3%
46.	Otići sv. Petru na obračun	33	67,3%

47.	Ispiti smrtnu čašu	32	65,3%
48.	Biti pri kraju	32	65,3%
49.	Biti na smrtnoj (samrtnoj) postelji	32	65,3%
50.	Snivati ledeni san	31	63,3%
51.	Promijeniti svijet	31	63,3%
52.	Rastajati se s dušom	30	61,2%
53.	Kuca komu zadnja ura	30	61,2%
54.	Blizu je komu kraj	29	59,2%
55.	Izbrojeni (odbrojeni) su čiji dani	29	59,2%
56.	Otići preko rijeke	28	57,1%
57.	Položiti koga u grob	27	55,1%
58.	Snađe koga smrtna čaša	26	53,1%
59.	Biti blizu groba	26	53,1%
60.	Odbrojen je komu korak	26	53,1%
61.	Smrt uze koga k sebi	26	53,1%
62.	Dolazi komu smrtni (zadnji) čas	25	51,0%
63.	(zadnja) komu otkucava	25	51,0%